

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI BİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

DAHĦÂK B. KAYS EL-FİHRÎ ve EMEVÎ SİYÂSÎ TARİHİNDEKİ YERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. İsmail Hakkı ATÇEKEN

HAZIRLAYAN
Havva Şeyma KERNİÇ
054246011005

KONYA – 2008

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	II
KISALTMALAR	IV
GİRİŞ	1
1-Araştırmanın Kaynakları.....	1
2- Dahhâk b. Kays'ın Doğumu ve Nesebi	3
3- Emevîler Dönemine Kadar Dahhâk b. Kays'ın Hayatı ve Faaliyetleri.....	6
I. BÖLÜM	
SÜFYÂNÎ EMEVÎ HALİFELERİ DÖNEMİNDE DAHHÂK B. KAYS	
1-Muâviye b. Ebî Süfyan Dönemi.....	9
2- Yezîd b. Muâviye Dönemi	15
3- Muâviye b. Yezîd Dönemi	16
II. BÖLÜM	
MERC-İ RÂHİT SAVAŞI VE DAHHÂK B. KAYS	
1- Merc-i Râhıt Savaşının Sebepleri.....	19
2- Merc-i Râhıt Savaşının Seyri	22
3- Merc-i Râhıt Savaşının Sona Ermesi.....	32
4- Merc-i Râhıt Savaşının Sonuçları.....	35
III. BÖLÜM	
DAHHÂK B. KAYS'IN ÖLÜMÜ VE KİŞİLİĞİ	
1- Dahhâk b. Kays'ın Ölümü	38
2- Dahhâk b. Kays'ın Kişiliği.....	40
SONUÇ	44
BİBLİYOGRAFYA.....	46

ÖNSÖZ

Emevîler dönemi İslâm Tarihi açısından önemli olayların vukû bulduğu bir devredir. Bu dönemde meydana gelen olaylar sadece o zamanı değil daha sonraki dönemleri de etkilemişlerdir. Bıraktıkları izler açısından günümüze kadar gelebilen hadiselerin oluşumunda bazı şahıslar doğrudan veya dolaylı olarak rol oynamışlardır. Tarihi tekerrür olmaktan kurtarıp, günümüze de ışık tutması için bu hadiselerin ve şahısların incelenmeleri gerekmektedir. Bu sebeple bu çalışmada Emevîler döneminde siyasî ve askerî çeşitli faaliyetlerde bulunan Dahhâk b. Kays el-Fihrî ve Emevî siyasî tarihindeki yerini incelemek uygun bulunmuştur.

Araştırma konusu olarak seçilen Dahhâk b. Kays el-Fihrî Emevîler'den önceki dönemde, Emevîler döneminde ve bilhassa Merc-i Râhit savaşında oynadığı rolle büyük önem arzeden bir şahsiyettir. Tespit edildiği kadarıyla Dahhâk b. Kays'la ilgili herhangi bir akademik çalışma yapılmaması nedeniyle bu konu çalışılmaya karar verilmiştir.

Araştırma, giriş kısmının dışında üç bölümden meydana gelmektedir. Giriş'te, konunun kaynakları, Dahhâk b. Kays'ın doğumu ve nesebi, Emevîler dönemine kadar Dahhâk b. Kays'ın hayatı ve faaliyetleri incelenmiştir.

Birinci bölümde Dahhâk b. Kays'ın Süfyânî Emevî halifeleri dönemindeki hayatı ve faaliyetleri yer almıştır. Muâviye b. Ebî Süfyan, Yezîd b. Muâviye ve Muâviye b. Yezîd dönemlerindeki faaliyetleri ayrı ayrı incelenmiştir. Dahhâk b. Kays'ın bu dönemlerdeki icraatlarıyla ilgili bilgiler verilmiş, değerlendirme ve yorumlarda bulunulmuştur.

İkinci bölümde Merc-i Râhit savaşı ve Dahhâk b. Kays'ın bu savaştaki konumuna değinilmiştir. Merc-i Râhit savaşının meydana geliş sebepleri, savaşın seyri, sona ermesi, sonuçları ve Dahhâk b. Kays'ın bu savaştaki rolü tek tek incelenmiştir.

Üçüncü ve son bölümde ise Dahhâk b. Kays'ın ölümü ve kişiliği ele alınmıştır. Bu bölümle ilgili kaynaklarda oldukça sınırlı bilgi bulunmasına rağmen elde edebildiğimiz kadarıyla tamamlamaya çalışılmıştır. Sonuç kısmında da bu çalışmayla ilgili genel değerlendirmeler de bulunulmuştur.

Bu çalışma esnasında değerli vakitlerini ve kaynaklar hususunda cömertliğini benden esirgemeyen kıymetli danışman hocam Prof. Dr. İsmail Hakkı Atçeken'e ayrıca araştırmanın hazırlanması esnasında istişarede bulunduğum ve bana rehberlik eden diğer hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Havva Şeyma KERNİÇ

KONYA/MAYIS 2008

KISALTMALAR

- Age** : Adı geçen eser
Agm : Adı geçen makale
Bkz : Bakınız
Bsk : Baskı
ev : Çeviren
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
İA : Milli Eėitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
Nşr : Neşreden
S : Sayfa
S.Ü.İ.F.D: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Thk : Tahkik
Trz : Tarihsiz
Tsh : Tashih

GİRİŞ

1- Araştırmanın Kaynakları

Araştırmamız Dahhâk b. Kays el-Fihri ve Emevî siyâsî tarihindeki yerinin incelenmesini amaçlamıştır. Bu sebeple Dahhâk b. Kays'ın siyâsî olaylardaki etkisi ve şahsiyeti ile ilgili olarak başta temel İslâm Tarihi kaynakları olmak üzere Tabakât, Neseb, Hadis v.b. alanlardaki kaynak ve araştırmalardan istifade edilmiştir.

Tezin hazırlanmasında temel İslâm Tarihi kaynaklarından Halîfe b. Hayyât (v. 240/854)'ın "Tarîh"i, Dineverî (v. 282/895)'nin "Ahbâru't-Tıvâl"ı, Ya'kûbî (v. 2952/904)'nin "Tarîh"i, Taberî (v. 310/922)'nin "Tarîh"i Me'sûdî (v. 346/957)'nin "Murûcu'z-Zeheb"i, İbnü'l-Cevzî (v. 577/1181)'nin "el-Muntazam"ı, İbnü'l-Esîr (v. 630/1232)'in "el-Kâmil"i, İbn Kesîr (v. 774/1372)'in "el-Bidâye"si tezin her bölümünde kullandığımız eserlerin başında gelmiştir.

Sayıdığımız bu eserlerde bulunan rivayetler verdikleri bilgiler açısından o döneme ışık tutma ve birbirleriyle karşılaştırılıp farklılıkları gözler önüne serme açısından kaynaklık etmişlerdir. Özellikle Taberî'nin Tarîh'i rivâyetler yönüyle tezin çoğunluğunda kullanılmıştır. Çünkü Taberî, eserine dönemlerle ilgili rivâyetleri ayırmaksızın almıştır.

İbnü'l-Esîr'in el-Kâmil'inde de ufak farklılıklarla Taberî'deki rivayetler yer almıştır. Bu sebeple Taberî'nin Tarih'i ve İbnü'l-Esîr'in el-Kâmil'i tezin her bölümünde sıkça kullandığımız eserler arasında yer almıştır. İbn Kesîr'in eseri de Dahhâk b. Kays'ın kişiliği açısından verdiği bilgilerle tezimize kaynaklık eden eserler arasında yer almıştır.

Tabakât ve Neseb'le ilgili eserlerden İbn Sa'd (v. 230/844)'ın "Tabakât"ı Mus'ab ez-Zübeyrî (v. 236/850)'nin "Nesebu Kureyş"i, Belâzürî (v. 279/892)'nin "Ensâbü'l-Eşrâf"ı, İbn Hazm (v. 456/1063)'ın "Cemheratu Ensâbi'l-Arab"ı, Dahhâk b. Kays'ın nesebi hakkında bilgiler içermektedir.

Temel klâsik kaynakların yanı sıra çağdaş araştırma ve incelemelerden, ilgili makale ve maddelerden de yeterince istifâde etme imkânı bulundu. Dahhâk b. Kays'la ilgili doğrudan yapılan bir çalışma olmaması sebebiyle Emevîler döneminin tamamıyla ilgili bilgi veren çeşitli çalışmalardan istifâde edildi. Dahhâk b. Kays'ın Emevî siyasî tarihindeki önemi sebebiyle birçok araştırmada ondan bahsedilmiştir. Fakat araştırmaların genelinde konular yüzeysel olarak ele alınmış ve yorumlamaya fazla gidilmemiştir. Bunlardan Yusuf el-Işş, Nebih Âkil, Abdüşşâfi Muhammed Abdüllâtîf, Ömer Ferrûh diğerlerinin dışında tutabileceğimiz çağdaş İslâm tarihi araştırmacılarıdır.

Dahhâk b. Kays'ın sahabeden olması ve Hz. Peygamber'den hadis rivâyetinde bulunmasıyla ilgili olarak Müslim'in "el-Câmû's-Sahîh", İbn Hacer'in "el-İsâbe fî Temyîzî's-Sahâbe" ve Hâkim Neysâbü'rî'nin "el-Müstedrek ale's-Sahihayn" adlı eserleri araştırmamıza kaynaklık etmiştir.

Araştırmamızda Batılı araştırmacıların eser ve makalelerinden ilgili kısımlarından istifâde edildi. Bunlar arasında Philip K. Hitti, Corci Zeydân, Carl Brockelmann, Bernard Lewis v.b. gibi isimlerin eserleri zikredilebilir. Yine Batılı araştırmacıların Türkçeye çevrilen kitap, makale ve ansiklopedi maddelerinden tezimizle ilgili olanları incelendi. K.V. Zettersteen ve H. Lammens'in ansiklopedi maddeleri sıkça kullandığımız araştırmalar arasında yer aldı.

Kaynak ve araştırmalardaki bilgilerin birbirine benzer oluşu aynı zamanda da aynı bilgilerin yer yer tekrar edilmiş olması tezin hacminin fazla olmamasına yol açtı. Ayrıca Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde (DİA) Merc-i Râhîr maddesinin yer almamış olması tenkit edilebilecek bir unsur olarak gözümüze çarptı.

Çalışmamızda ülkemizde Emevîler dönemiyle ilgili yapılan nitelikli çalışmalardan da istifâde edildi. Ayrıca Emevî halifeleriyle ilgili bazı madde, makale ve eserlerden de yararlanıldı. Dolayısıyla sadece temel kaynaklar değil, ülkemizde, Batı da ve Arap aleminde yapılan araştırma ve makaleler incelenerek konular geniş bir çerçeveden görülmeye çalışıldı.

2- Dahhâk b. Kays'ın Doğumu ve Nesebi

Dahhâk b. Kays el-Fihrî, Emevîler dönemi ve daha önceki dönemlerde birçok faaliyette bulunmuştur. Fakat Merc-i Râhıt savaşındaki konumu ve bu savaşın Emevîler devrinde ve daha sonraki devirlerde bıraktığı izler önem arz etmektedir. Bu çalışmada da Merc-i Râhıt savaşı ve Dahhâk b. Kays'ın Emevî siyâsî tarihindeki yeri inceleneceği için öncelikle Dahhâk b. Kays hakkında bilgi vermenin faydalı olacağı düşünülmektedir.

Dahhâk b. Kays'ın tam ismi Dahhâk b. Kays b. Halid el-Ekber b. Vehb b. Sa'lebe b. Vâile b. Amr b. Şeyban b. Muharib b. Fihr b. Mâlik Ebû Uneys'dir.¹ Ebû Ümeyye, Ebû Abdurrahman, Ebû Said, el-Kureşî el-Fihrî de denirdi.² Dahhâk b. Kays, Kays kabilesinin reisi³ ve Emevî kumandanlarından⁴ İbn Ebî Hatim'in rivâyetine göre Dahhâk b. Kays Dımeşk'te doğmuştur.⁵ Dahhâk b. Kays'ın babası Vâile b. Amr'dır.⁶ Annesi, Kinâne'den Ümeyye binti Rabia'dır.⁷

Hayatının ilk dönemleri hakkında kaynaklardan yeterli bilgi bulunamayan Dahhâk b. Kays'ın Hz. Peygamber'in vefatından altı veya yedi yıl önce (4/625 veya 5/626) doğduğu rivâyet edilmektedir.⁸ Bazı kaynaklar doğum tarihi hakkında bilgi vermezken⁹ bazıları ise 5/626 yılında doğduğunu belirtmişlerdir.¹⁰

¹ İbn Asâkir, Târîh-u Medine-i Dımeşk, Beyrut, 1996, XXIV, 280.

² Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, thk: Şuayb el-Arnâvut, 3. baskı, Beyrut, 1985, III, 241.

³ Ziriklî, el-A'lâm, 3. baskı, Beyrut, 1969, III, 309; Zettersteen, K.V., "Dahhâk", İA (MEB), İstanbul, 1977, III, 459, Yıldız, Hakkı Dursun, "Dahhak b. Kays", DİA, İstanbul, 1993, VIII, 409.

⁴ Yıldız, Hakkı Dursun, a.g.m, DİA, VIII, 409.

⁵ İbn Asâkir, a.g.e., XXIV, 287.

⁶ İbn Hazm, Cemheratu Ensâbi'l-Arab, thk. ve talik: Abdüsselâm Muhammed Harun, 5. baskı, Kahire, 1982, 178.

⁷ Hâkim, el-Müstedrek ale's-Sahihayn, Beyrut, trs, III, 524.

⁸ Yıldız, Hakkı Dursun, a.g.m., DİA, VIII, 409.

⁹ Zettersteen, K.V, a.g.m, İA (MEB), III, 459.

¹⁰ Ziriklî, a.g.e., III, 309.

İbn Kesîr'in el-Vâkidî'den naklettiği rivayete göre Dahhâk b. Kays, Hz. Peygamber'in vefatından iki sene önce doğmuştur.¹¹

Dahhâk b. Kays'ın ablası Fâtıma binti Kays¹² Medine'ye hicret eden ve Hz. Peygamber'den hadis rivayet eden sahabilerdendi. Fâtıma güzelliği, aklı, kemâli ve asâleti ile meşhur idi. Hz. Ömer şehid edildiğinde ashab-ı şûra onun evinde toplanmıştı.¹³

Dahhâk b. Kays, Fâtıma binti Kays'tan on yaş küçüktür.¹⁴ Fâtıma binti Kays Rasulullah'nın emri ile¹⁵ Üsâme b. Zeyd b. Hârise ile evlendi.¹⁶ İbn Kesîr'in İbn Ebî Hatim'den naklettiği rivâyete göre Ebû Ubeyde b. Cerrah Dahhâk b. Kays'ın amcasıdır.¹⁷ Dahhâk b. Kays'ın oğlu Abdurrahman b. Dahhâk ise Yezîd b. Abdümelik'in Medine valiliğini yapmıştır.¹⁸ Dahhâk'ın kardeşinin oğlu Süveyd b. Külsüm b. Kays da Ebû Ubeyde'nin Dimeşk valisi idi.¹⁹

Dahhâk b. Kays'ın sahabi olup olmadığı ihtilaflıdır. Ashâb-ı Kiram'dan olup Hz. Peygamber'den rivâyette bulunduğunu söyleyenler olduğu gibi, sahabe olmadığını nakledenler de vardır.²⁰ İbn Kesîr'in el-Vakidî'den naklettiği rivâyete göre Dahhâk b. Kays Hz. Peygamber'in zamanında yaşamış ve bülüğa ermeden önce onun sohbetini dinlemiştir.²¹ Fakat sahih olan görüşe göre sahabi olarak kabul edilmektedir. Hz. Peygamber'in sohbetini dinlemiş ve ondan hadisler rivâyet etmiştir. Tabiinden bir cemaat da Dahhâk b. Kays'dan hadis rivâyet etmiştir.²² Hz. Ömer'den ve Habîb b. Mesleme el-Fihri'den hadis rivâyet

¹¹ İbn Kesîr, el-Bidaye ve'n-Nihâye, Dimeşk, 1932, VIII, 243.

¹² Musab ez-Zübeyrî, Nesebu Kureyş, Nşr.E. Levi Provençal, 3. baskı, Kahire, 1982, s. 332.

¹³ Müslim, Sahih-i Müslim Tercümesi ve Şerhi, çev. Ahmed Davudoğlu, İstanbul, 1978, VII, 480.

¹⁴ İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 243.

¹⁵ Musab ez-Zübeyrî, a.g.e., s. 332.

¹⁶ Musab ez-Zübeyrî, a.g.e., s. 332; İbn Hazm, a.g.e., s. 178.

¹⁷ İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 243.

¹⁸ İbn Kuteybe, el-Ma'arif, 3. baskı, Beyrut, 1970, s. 181.

¹⁹ İbn Hazm, a.g.e., s. 178.

²⁰ İbn Asâkir, a.g.e., XXIV, 280.

²¹ İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 243.

²² İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 243.

etmiştir.²³ Kendisinden Muâviye b. Ebî Süfyan, Said b. Cübeyr, Şa'bî, Muhammed b. Süveyd e-Fihri, Umeyr b. Saîd, Simak b. Harb, Ebû İshak es-Sebî,²⁴ Hasan el-Basrî, Urve b. Zübeyr, Temîm b. Darafe, Meymûn b. Mihran, Abdülmelik b. Umeyr rivayette bulunmuşlardır.²⁵

Dahhâk b. Kays Yezîd b. Muâviye'nin ölümü esnasında Kays b. Heysem'e yazdığı bir mektupta şöyle demiştir: "Selam sana. Ben Rasulullah (s.a.v)'in şöyle buyurduğunu işittim: "Kıyamet kopmadan önce karanlık gece parçaları ile duman kütleleri gibi fitneler kopacaktır. O fitnelerde kişinin bedeni öldüğü gibi kalbi de ölecektir. O zaman da kişi, mü'min olarak sabahlayacak, kâfir olarak akşamlayacaktır. Mü'min olarak akşamlayacak, kâfir olarak sabahlayacaktır. Bazı kimseler, o zamanda az bir dünya karşılığında ahlaklarını ve dinlerini satacaklardır."²⁶

Muâviye b. Ebî Süfyan'ın Dahhâk b. Kays'tan rivâyet ettiği nakledilen bir hadiste Rasulullah (s.a.v)'in "İdare Kureyş'ten devam eder (idare Kureyş'te kalır)" dediği zikredilmiştir.²⁷ Temîm b. Darafe'nin Dahhâk b. Kays'tan rivâyet ettiği söylenen diğer hadiste ise Rasulullah (s.a.v)'in "Allah Teâla şöyle buyurdu: Ben ortakların en hayırlısıyım, kim bir şeyle benimle ortak olursa onun ortağı olurum. Ey insanlar, Allah'a olan amellerinizde ihlaslı olun. Muhakkak Allah kendisine has kılınmayan amelleri kabul etmez, bu Allah ve merhamet içindir demeyin." buyurduğunu nakletmiştir.²⁸ Abdülmelik b. Umeyr ise Dahhâk b. Kays'tan rivâyet ettiği hadiste Rasulullah (s.a.v)'in Medîne'de kendisine Ümmü Atiyye denilen ve hanımlarla iyi geçinen, vakur bir hanıma "İnsanlara güzel muamele et, onlara saygı göster, kötü davranışlarda bulunup kimseye eziyet etme çünkü güzel davranış yüzün güzelliğidir, bu kocanın katında da

²³ İbn Asâkir, a.g.e., XXIV, 280.

²⁴ Zehebî, a.g.e., III, 241.

²⁵ İbn Asâkir, a.g.e., XXIV, 280.

²⁶ İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe, Riyad, 1384, III, 37-38.

²⁷ Hâkim, a.g.e., s. 525.

²⁸ İbn Asâkir, a.g.e., XXIV, 281.

değerlidir” dediğini nakletmiştir.²⁹ Dahhâk’ın Hz. Peygamber’den rivâyet ettiği söylenen bir hadisi sadece Nesâî’nin Sünen’inde yer almıştır.³⁰

İbn Asâkir’in Müslim b. Haccac’tan naklettiği rivayete göre Dahhâk b. Kays Müslüman olarak Bedir’e şahit olmuştur. Fakat bu rivâyetin doğru olmadığı belirtilmiştir.³¹

Buraya kadar Dahhâk b. Kays’ın doğumu ve nesebi, sahabeden olup olmadığı hakkında bilgi verilmeye çalışıldı. Şimdi de Dahhâk b. Kays’ın Emevîlerden önceki hayatı ve faaliyetlerine değinilecektir.

3- Emevîler Dönemine Kadar Dahhâk b. Kays’ın Hayatı ve Faaliyetleri

Dahhâk b. Kays Emevîler döneminden önceki hayatında da devlet kademesinde bulunmuş ve birtakım faaliyetler göstermiştir.

Dahhâk b. Kays Dımeşk’in fethine katılmış ve orada ikamet etmiştir.³² Dahhâk b. Kays’ın evi Barada nehri kıyısındaki Hacerüz-Zeheb yanındaki bir mevkidedir.³³ Dahhâk Hz. Osman’ın şehid edilmesine kadar el-Cezîre’nin valiliğini yapmıştır.³⁴

Dahhâk b. Kays (36/656-657) yılında Hz. Ali’nin kumandanı ve el-Cezîre valisi Mâlik el-Eşter’i emrindeki Sûriye ordusu³⁵ ile Harran ile Rakka arasındaki Merc mevkiinde yenilgiye uğratmış ve Musul’a çekilmeye mecbur etmiştir.³⁶ Bazı kaynaklarda bu çarpışmada Muâviye’nin güçlerinin çok zorlandığı bunun üzerine Muâviye’nin Dahhâk’a yardımcı olmaları için Semmak b. Mahreme el-Esedî’yi ardından Abdurrahman b. Halid’i onun ardından da Eymen b. Huzeym

²⁹ Hâkim, a.g.e., s. 525; İbn Hacer, el-İsâbe fi Temyizi’s-Sahâbe, Kahire, 1939, II, 209.

³⁰ Zehebî, a.g.e., III, 241.

³¹ Zehebî, a.g.e., III, 242; İbn Asâkir, a.g.e., XXIV, 287.

³² Zehebî, a.g.e., III, 241; Zirikî, a.g.e., III, 309.

³³ İbn Asâkir, a.g.e., XXIV, 280.

³⁴ Yıldız, Hakkı Dursun, a.g.m., DİA, VIII, 409.

³⁵ Yıldız, Hakkı Dursun, a.g.m., DİA, VIII, 409.

³⁶ Dietrich, A., “al-Dahhâk” Encyclopaedia of Islam, Leiden, 1983, II, 89.

el-Esedî'yi yardımcı olarak gönderdiği belirtilir.³⁷ Hatta bu çarpışmada Dahhâk b. Kays ve beraberindekilerin mağlup olmaktan kurtulamadığı ve Mâlik el-Eşter'in el-Cezire'de halife adına hâkimiyeti sağladığı nakledilmiştir.³⁸

İrfan Aycan kaynaklarda belirtilen Sıffîn vakasından önce bilhassa el-Cezîre bölgesinde halifenin güçleri ile Muâviye'nin taraftarları arasındaki hâkimiyeti sağlama mücadelesinin Mâlik el-Eşter'in bu bölgeye vali olarak gönderilmesinden sonra olamayacağını, Hz. Ali ve ordusunun Sıffîn'e yolculuğu esnasında geçmek zorunda olduğu yerleşim merkezlerinde meydana geldiğini belirtmiştir.³⁹

Dahhâk b. Kays Sıffîn Savaşında da Muâviye'nin piyade kuvvetlerinin kumandanı olarak önemli rol oynamıştır.⁴⁰ Konumuzu doğrudan ilgilendirmediği için Sıffîn savaşına değinmiyoruz.

Sıffîn savaşından sonra (39/659-660) yıllarında Dahhâk b. Kays'ı, Muâviye 3000 kişilik bir kuvvetle Hz. Ali üzerine gönderdi. Sa'lebiye üzerinden Kutkutâne'ye kadar ilerleyerek geçtiği yerleri yağma ve tahrip etti. Hatta hac trafiğini bile durdurdu. Bunun üzerine Hz. Ali, Hucr. b. Adî el-Kindî kumandasında 4000 kişilik bir kuvveti Dahhâk'ın üzerine gönderdi. Hucr'un geldiğini öğrenen Dahhâk önce Tedmür'e, oradan da Dımaşk'a geri çekilmek mecburiyetinde kaldı.⁴¹ K.V. Zettersteen'e göre Dahhâk b. Kays, Hucr tarafından firara mecbur edildi.⁴²

Bu tarihten itibaren faaliyetleriyle ilgili kaynaklardan bilgi edinemediğimiz Dahhâk b. Kays'ın Dımeşk'te kalarak merkez teşkilatında faal olmayan görevlerde bulunmuş olma ihtimali bulunmaktadır.⁴³

³⁷ Minkâri, Vak'atü Sıffîn, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Beyrut, 1990, s.12-13.

³⁸ İbn A'sem, el-Futûh, Beyrut, 1986, I, 499-500.

³⁹ Aycan, İrfan, Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyan, Ankara, 2001, s. 104.

⁴⁰ İbn Asâkir, a.g.e., XXIV, 280; Zehebî, a.g.e., III, 241; İbn Kesîr; a.g.e., VIII, 243; Zirikî, a.g.e., III, 309; Dietrich, A. a.g.m., Encyclopaedia of Islam, II, 89.

⁴¹ Taberî, Târîhu'l-Ümemi ve'l-Mülûk, thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire, 1968, V, 135.

⁴² Zettersteen, K.V., a.g.m., İA (MEB), III, 459.

⁴³ Yıldız, Hakkı Dursun, a.g.m., DİA, VIII, 410.

Görüldüğü gibi Dahhâk b. Kays Emevîler'den önceki dönemde halifenin güçleriyle çarpışmak, Sıffîn Savaşı gibi önemli bir savaşta görevde bulunmak ve emrindeki güçlerle hac trafiğini bile durdurmak gibi önemli faaliyetlerde bulunmuş bir şahsiyettir. Ayrıca Dahhâk b. Kays'ın Emevîler'den önceki dönemde Muâviye b. Ebî Süfyan'ın tarafında olması da onun Emevîler döneminde içinde bulunacağı pozisyonlar açısından dikkat çekicidir. Bu sebeple bundan sonraki bölümde Dahhâk b. Kays'ın Emevîler dönemindeki faaliyetlerine değinilecektir.

I. BÖLÜM

SÜFYÂNÎ EMEVÎ HALİFELERİ DÖNEMİNDE DAHHÂK B. KAYS

Emevîlerden önceki hayatında birçok faaliyet gösteren Dahhâk b. Kays Süfyânî Emevî halifeleri dönemlerinde de önemli görevlerde bulunmuştur. Bu bölümde Dahhâk b. Kays'ın Muâviye b. Ebî Süfyan, Yezîd b. Muâviye ve Muâviye b. Yezîd dönemlerindeki faaliyetleri ayrı ayrı incelenecektir.

1. Muâviye b. Ebî Süfyan Dönemi

Muâviye b. Ebî Süfyan dönemi Emevî siyasî tarihinin en önemli devirlerindedir. Bu sebeple araştırmalara sıkça konu olmuş ve incelenmiştir. Bizim de konumuz itibariyle Dahhâk b. Kays'ın Muâviye b. Ebî Süfyan dönemindeki faaliyetlerine geçmeden önce Muâviye b. Ebî Süfyan'ın Dahhâk b. Kays'la neden sıkı ilişkiler içinde olduğuna bakmamızın fayda sağlayacağı kanaatindeyiz.

Bilindiği gibi Muâviye'nin siyasî hayatını üzerine bina ettiği prensiplerden biri parasının iş gördüğü yerde konuşmaya, konuşmanın yettiği yerde kırbaça, kırbacın yettiği yerde kılıca gerek olmadığı eğer çaresiz kalırsa kılıca başvurmak gerektiği idi. Muâviye'nin meselelere bu açıdan bakması, yani iktidarının yürümesi için her yolu çare olarak görmesi, İrfan Aycan'a göre çevresinde menfaatkâr, fakat iş gören bir zümrenin oluşmasına sebep olmuştu.⁴⁴

Muâviye b. Ebî Süfyan yukarıda bahsedilen akıllıca uyguladığı devlet politikasını kabile reislerine de kullanmıştır. G. Levi Della Vida, Muâviye'nin hiç de rahat durmayan kabile reisleri ile münasebetlerinde bütün dirayetini gösterdiğini belirtmiştir.⁴⁵ Muâviye'nin başlıca prensiplerinden biri ne Kureyş kabilesinin ünlü bir liderine, ne de emîrî'l-mü'minin ünvanını taşıyan dinî lidere bağlanmak istemeyen kabile başkanlarını çevresinde toplamak ve rakiplerinin bu

⁴⁴ Aycan, İrfan, Muâviye b. Ebî Süfyan, s. 141.

⁴⁵ Vida, G. Levi Della, "Emevîler", İA (MEB), İstanbul, 1977, IV, 243.

güçten faydalanmalarını engellemek olmuştur.⁴⁶ Ayrıca Muâviye, Hz. Osman'ın durumuna düşmemek için önemli eyaletlere başka kabilelere mensup valiler tayin etmiş, kabile reislerine değer verdiğini gösterecek her şeyi yapmıştır. Başşehirdeki kabile şeyhlerinden ve şehirlerden gönderilen kabile heyetlerinden önemli ölçüde istifade etmeyi bilmiştir.⁴⁷

Burada bizim konumuz açısından önemli olan Dahhâk b. Kays'ın da daha önce belirttiğimiz gibi Kays kabilesinin reisi olmasıdır. Konumu itibariyle bir kabilenin reisi durumundaki Dahhâk b. Kays, Muâviye döneminde önemli faaliyetlerde bulunmuştur.

Bu faaliyetlerden en önemlisi olarak zikredebileceğimiz Muâviye'nin Dahhâk'ı Kûfe valiliğine atamasıdır. Bazı kaynaklarda 55/675 yılında Abdullah b. Hâlid b. Esîd'in azledilmesinden sonra,⁴⁸ bazılarında 53/673 yılında Ziyâd b. Ebîh'in ölümünden sonra⁴⁹ ya da 54/674 yılında Muâviye'nin Dahhâk'ı Kûfe'ye vali tayin ettiği yer almıştır.⁵⁰ A. Dietrich'e göre Muâviye'nin Dahhâk b. Kays'ı Kûfe'ye vali tayin etmesinin sebebi Abdullah b. Hâlid b. Esîd'e karşı başarısından dolayıdır.⁵¹ İbn Kesîr'in Buhârî'den naklettiği rivâyete göre Dahhâk b. Kays Kûfe'de namaz kıldırırken, Sâd sûresini okumuş ve secdeye kapanmıştır. Fakat Alkame ve Abdullah b. Mesud'un ashâbı secde hususunda ona tâbi olmamışlardır.⁵² Rivâyetlere göre Dahhâk, Kûfe'de iken oturduğu yerde hutbe irad etmiştir.⁵³

Muâviye 58/678 yılında Dahhâk b.Kays'ı Kûfe valiliğinden azdelerek yerine Ümmü Hakem'i tayin etmiştir. Bu tarihten sonra Dahhâk, Muâviye b. Ebî Süfyan'ın oğlu Yezîd b. Muâviye ölene kadar Dımeşk'te kalmıştır.⁵⁴

⁴⁶ Parmaksızoğlu, İsmet, "Emevîler" Türk Ansiklopedisi (MEB) Ankara, 1968, XV, 139.

⁴⁷ Yiğit, İsmail, "Emevîler", DİA, İstanbul, 1995, XI, 89.

⁴⁸ Taberî, a.g.e., V, 300.

⁴⁹ Zehebî, a.g.e., III, 242; Ziriklî, a.g.e., III, 309.

⁵⁰ İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 243.

⁵¹ Dietrich, A., a.g.m., Encyclopaedia of Islam, II, 89.

⁵² İbn Asâkir, a.g.e., XXIV, 289; İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 243.

⁵³ Zehebî, a.g.e., III, 242.

⁵⁴ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Tarih, Beyrut, 1965, III, 515; Zehebî, a.g.e., III, 242.

Dahhâk b. Kays, Muâviye b. Ebî Süfyan'ın Dımeşk'teki nâibi olmuştur. Muâviye meşgul olduğu veya bulunmadığı zaman cemaate namazı Dahhâk kıldırıştır. Ayrıca oradaki hadleri tatbik etmiş ve işleri de idare etmiştir.⁵⁵

Muâviye b. Ebî Süfyan devlet başkanı olduktan sonra iç mücadele yıllarında sarsılan devlet otoritesini yeniden te'sis etmeye çalıştı.⁵⁶ Bu esnada devlet kademelerinde kendi yakın akrabalarına da yer verdi fakat onların hiçbir zaman idarenin bel kemiğini oluşturmalarına müsaade etmedi.⁵⁷ H. Lammens'e göre Muaviye seziş kabiliyeti sâyesinde, her zaman için, gerek Kureyşliler arasından, gerek diğer kabilelerden en işe yarar idârecileri ve en iyi kumandanları seçebiliyordu. Dahhâk b. Kays da bunların içindeydi.⁵⁸

Vecdi Akyüz'e göre Emevî Devleti'nin kuruluş devrinde Dahhâk b. Kays'ın konumu, saray muhitinde itibar gören halifenin yakın adamları ve başta merkezdeki kâtiplerin başı sayılan dîvanu'r-resâil kâtibi ve diğer kamu görevlileri arasında gösterilebilir. Bu göreve "vezir" tabirini kullanmak doğru değildir. Çünkü o devirde genel anlamda "yardımcı" olarak kullanılmakta olup, görev ve yetkileri kesin bir şekilde belirlenmiş bir görevliyi ifade etmemektedir.⁵⁹

Ayrıca Dahhâk b. Kays Muâviye döneminde bugünkü mânâda "muhafız birliği" diyebileceğimiz⁶⁰ Hares teşkilâtının başına "sahibu'l-hares" olarak tayin edilmiştir. Daha sonra ise bu görevden ayrılıp Şurta'nın başına geçmiştir.⁶¹ Dîneverî, Muâviye öldüğünde Dahhâk b. Kays'ın Şurta'nın başında olduğunu belirtmiştir.⁶²

⁵⁵ İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 241-242.

⁵⁶ Algül,Hüseyin-Osman Çetin,İslam Tarihi,İstanbul,1991,s.13.

⁵⁷ Aycan, İrfan Muâviye b. Ebî Süfyan, s. 141.

⁵⁸ Lammens, Henry, "Muâviye", İA (MEB) İstanbul,1960, VIII, 439.

⁵⁹ Akyüz, Vecdi, Hilâfetin Saltanata Dönüşmesi, İstanbul, 1991, s. 203.

⁶⁰ Akyüz, Vecdi, a.g.e.,s. 292.

⁶¹ İbn Abd Rabbih, el-Ikdu'l-Ferîd, thk. Ahmed Emîn-Ahmed ez-Zeyn-İbrahim el-Ebyârî, 3. baskı., Kahire, 1962, V, 111.

⁶² Dîneverî, Ahbâru't-Tivâl, thk: Abdülmunîm Âmir, Bağdat, trz, 226; Şurta konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Altınay, Ramazan, Emevilerde Günlük Yaşam, Ankara, 2006, 108-112.

Görüldüğü gibi Muâviye b. Ebî Süfyan Kays kabilesinin reisi olan Dahhâk b. Kays'ı önemli işlerde görevlendirmiştir. Fakat belki de en önemli görevi oğlu Yezîd b. Muâviye'nin veliaht tayin edilmesinde vermiştir. Dahhâk b. Kays'ın Yezîd b. Muâviye'nin veliaht tayin edilmesindeki rolüne değinmemiz yerinde olacaktır kanaatindeyiz.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi Muâviye b. Ebî Süfyan kabile reislerine önem vermiş ve onlardan önemli ölçüde istifade etmiştir. Kabile reislerinden sağladığı bu desteği oğlu Yezîd'i veliaht tayin ederken de fazlasıyla kullanmıştır.⁶³ Adem Apak Muâviye'nin gerek Kelb kabilesinden bir kadınla evlenmesini gerekse Sıffîn savaşında değişik kabilelerden olanları görevlendirmesini Hz. Ömer'in idaredeki kabileler arası denge politikası uygulamasına benzetmiştir.⁶⁴

Muâviye b. Ebî Süfyan oğlu Yezîd b. Muâviye'yi veliaht tayin etmek için çeşitli vilayetlerden gelen temsilcilerle Dımeşk'te yaptığı toplantıda, heyetler huzurunda toplandıktan sonra Dahhâk b. Kays'a “Önce ben konuşacağım. Ben konuşmamı bitirince sen Yezîd için biat etmeye çağır, bana da onu veliaht yapmamı teklif et” dedi.⁶⁵ Daha sonra Muâviye yaptığı konuşmada İslâm'ın durumunu, halifeliğin konumu ve özelliğini, halifelere itaat etmenin Allah'ın emri olduğunu belirtti ve Yezîd'i överek ona bey'at etmeye çağırdı.⁶⁶ Devamında ise Muâviye'nin belirlediği plan gereği sözü Dahhâk b. Kays aldı.⁶⁷ Dahhâk konuşmasında şöyle dedi: “Ey mü'minlerin emiri! Bu insanlara sizden sonra onları yönetecek bir halife mutlaka şarttır. Birlik ve beraberliği, dostluğu denedik. Bunlar kan dökülmesine daha çok mâni ve daha emin bir yol oluyor, hayırlı sonuç veriyorlar. Önümüzdeki günler zor olacağı benziyor. Halifemizin oğlu Yezîd, güzel huyuyla, doğru yoluyla benim bildiğimden daha yücedir, o,

⁶³ Yiğit, İsmail, a.g.m., DİA, XI, 89.

⁶⁴ Apak, Adem, Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyâsî Tarihindeki Etkileri, İstanbul, 2004, s. 156.

⁶⁵ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 507.

⁶⁶ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 507.

⁶⁷ Akyüz, Vecdi, a.g.e., s. 158.

ilim ve ahlâk bakımından bizim en üstünümüz, en ileri görüşlü olanımızdır. Onu veliaht yapınız. Sizden sonra bizim için bir bayrak, bir sığınak olurlar.”⁶⁸İbn Kuteybe’ye nisbet edilen el-İmâme ve’s-Siyâse adlı eserde⁶⁹ yer alan rivâyete göre bu konuşmasından sonra Dahhâk, heyette bulunan Ahnef b. Kays’ın Hicaz ve Irak ehlinin Hasan sağ olduğu müddetçe Yezid’e biat etmeyeceklerini söylemesine öfkelenmiş ve Iraklıları kötüleyerek onların nifak ehli olduklarını,⁷⁰ Hasan’ın ve yakınlarının hilafette haklarının olmadığını, Muâviye’ye itaat etmeleri gerektiğini söylemiştir.⁷¹

Konumuzun sınırları açısından ayrıntısına giremeyeceğimiz Yezîd b. Muâviye’nin veliahtlığı meselesi İslâm Tarihinin çok tartışılan konularından biridir. Muâviye halifeliliğin, baskı, zorbalık ve veliahtlıkla otoritenin ele geçirilmesi⁷² olarak tanımlanan verasete dolayısıyla saltanata dönüşmesine yol açmıştır.⁷³ İslâm Tarihi açısından bir dönüm noktası diyebileceğimiz bu olayda Dahhâk b. Kays da tabir yerinde ise Muâviye b. Ebî Süfyan’a yardımcı olmuştur. Kanaatimizce göre Dahhâk’ın Kays kabilesinin reisi konumunda olması, daha öncede bahsettiğimiz gibi Muâviye’nin kabileler arası denge politikası gereği Dahhâk’ın bu olayda yer almasını kolaylaştırmıştır.

Muâviye ölümüne sebep olan hastalığa yakalanınca, oğlu Yezîd yanında olmadığı için emniyet âmîrî⁷⁴ konumundaki Dahhâk b. Kays ile Müslim b. Ukbe’yi çağırılmış ve oğluna iletmek üzere şu vasiyette bulunmuştur:⁷⁵ “Bu vasiyetimi Yezîd’e bildirin. Hicaz halkına iyi bak. Çünkü onlar senin aslın.

⁶⁸ Mes’ûdî, Murûcu’z-Zeheb ve Meâdinü’l-Cevher, thk: Muhammed Muhyiddin Abdilhamîd, Beyrut, 1987, III, 37; İbnü’l-Esîr, el-Kâmil, II, 507.

⁶⁹ İbn Kuteybe’ye nispet edilen bu eser hakkında bilgi için bkz. Varol, M., Bahaüddin, “el-İmâme ve’s-Siyâse” İsimli Eserin Müellifi İbn Kuteybe midir?” İslami Araştırmalar Dergisi, XVI, sayı: 2, 2003, s.308-321.

⁷⁰ Mes’ûdî, a.g.e., III, 37.

⁷¹ el-İmâme ve’s-Siyâse (İbn Kuteybe’ye nispet edilmektedir), nşr: Muhammed Ali Beydun, Beyrut, 1997, I, 137-138.

⁷² Mustafa, Nevin Abdülhâlîk, İslâm Düşüncesinde Muhalefet, çev. Vecdi Akyüz, 2. bsk, İstanbul, 2001, s. 211.

⁷³ Kapar, Mehmet Ali, İslâm’ın İlk Döneminde Bey’at ve Seçim Sistemi, İstanbul, 1998, s. 137.

⁷⁴ Kapar, Mehmet Ali, Halifeliliğin Emevîlere Geçiş ve Verasete Dönüşmesi, İstanbul, 1998, s. 76.

⁷⁵ İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 115.

Onlardan senin yanına gelene ikramda bulun. Yanında olmayanın da halini sorup öğrenmeye çalış. Iraklılar'a iyi bak. Her gün bir valini değiştirmeni isteseler, hiç çekinme değiştir. Çünkü bir valinin azli, sana yüz bin kılıcın çekilmesinden daha iyidir. Sûriye halkına da iyi bak, onları kendine sırdaş edin. Düşmanlarından bir tehlike gelecek olursa, onlardan yardım al. Ancak Sûriye halkını işi bitince kendi ülkelerine gönder. Çünkü onlar yurtlarından başka yerde ikamet ederlerse ahlâklarını değiştirirler. Kureyş'ten yalnızca üç kişiden korkarım: Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Zübeyr. İbn Ömer, dinine bağlı bir kimsedir, seninle ilgili herhangi bir şeyle ilgilenmez. Hüseyin b. Ali hafif biridir, babasını öldüren ve kardeşini yardımsız bırakanlarla Allah'ın seni onlardan kurtaracağını umuyorum. Onun bizimle hatırı sayılır bir akrabalığı, büyük hakkı ve Muhammed'le yakınlığı var. Iraklıların onu yerinden çıkarıncaya kadar rahat bırakacaklarını sanmıyorum. Şayet eline geçirirsen onu affet. Zira, ben olsam onu affederdim. İbn Zübeyr ise çok kurnaz biridir. Sana karşı gelmeye kalkarsa, üstüne git. Ancak barış isterse bu teklifini kabul et. Gücün yettiğince kavminin kanını dökmemeye çalış.⁷⁶

Muâviye b. Ebî Süfyan 60/680 senesinin Recep ayında Şam'da vefat etti.⁷⁷ Muâviye'nin cenaze namazını Dahhâk b. Kays kıldırdı.⁷⁸ Zaten Muâviye vefat etmeden önce, oğlu Yezîd yanında olmadığı için Dahhâk b. Kays'ı yerine vekil bırakmıştı. Yezîd , Muâviye'nin vefatından sonra Dımeşk'e gelinceye kadar insanların işlerini de Dahhâk b. Kays yürüttü.⁷⁹ Muâviye öldüğü gün Dahhâk b. Kays minbere çıktı ve insanlara şöyle bir konuşma yaptı: "Muâviye, Arapların meliki, sonu ve dedesiydi. Allah fitneyi onunla kaldırdı. Memleketleri fethettirdi. Onu kullarına melik kıldı, ne var ki Muâviye öldü ve şunlar da onun kefenidir. Kendisini bu kefene sarıp mezarına koyacak, amelleri ile baş başa bırakacağız. Sonra kıyamete kadar süren kargaşa gelecek. Eğer onu görmek istiyorsanız, bunu

⁷⁶ Taberî, a.g.e., V, 323.

⁷⁷ Taberî, a.g.e., V, 323.

⁷⁸ Taberî, a.g.e., V, 327.

⁷⁹ Taberî, a.g.e., V, 323.

yapabilirsiniz” dedi.⁸⁰ Daha sonra Muâviye’nin namazını kıldırđı ve cenazeyi yalnızca Kureyşlilerin taşıyacağını belirtti. Kureyşliler bir süre taşıdıktan sonra Şamlılar “Allah emiri ıslah etsin! Hayatında olduğu gibi, ölümünde de Emîru’l-Mü’mininden bize bir pay ver” dediler. Bunun üzerine Dahhâk b. Kays da Şamlılara izin verdi ve büyük bir izdihamla cenazeyi taşıdılar.⁸¹

Muâviye b. Ebî Süfyan vefat ettikten sonra yerine oğlu Yezîd b. Muâviye geçmiştir. Muâviye b. Ebî Süfyan döneminde Kûfe valiliği, sahibu şurtalık yapan ve Yezîd’in veliaht tayin edilmesinde önemli roller oynayan Dahhâk b. Kays, Yezîd b. Muâviye döneminde de önemli görevlerde bulunmuştur. Konumuzun gidişatı açısından Yezîd b. Muâviye döneminde Dahhâk b. Kays’ın faaliyetlerine değinmemiz yerinde olacaktır.

2. Yezîd b. Muâviye Dönemi

Dahhâk b. Kays daha öncede bahsettiğimiz gibi Yezîd b. Muâviye’nin veliaht tayin edilmesi esnasında önemli görevler üstlendi. Dahhâk, Muâviye vefat ettikten sonra da Yezîd’e bey’at edilmesi işlerini yürüttü.⁸² Çünkü Yezîd b. Muâviye iktidara geldiği zaman onu bekleyen tek problem, kendisine biat etmeyen dört kişinin biatlerini almaktı. Bunlardan ikisi, Muâviye’nin Dahhâk b. Kays’ı Yezîd’e iletmekle görevlendirdiği, vasiyetinde de belirttiği gibi zorlu rakipler değillerdi. Bu sebeple Yezîd için geriye iki güçlü muhalif kalmış oluyordu onlar da Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr idi.⁸³

Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr’in Yezîd’e biat etmemesi neticesinde Kerbelâ Olayı ve Mekke’nin kuşatılması gibi önemli hadiseler vuku bulmuştur. Mevdûdî bu dönemde meydana gelen hadiselerin neticelerinin çok fena olduğunu belirtmiş hatta Yezîd b. Muâviye’yi, Muâviye b. Ebî Süfyan’ın kanunsuz olarak

⁸⁰ Taberî, a.g.e., V, 328.

⁸¹ el-İmâme, I, 164.

⁸² İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 242.

⁸³ Kılıç, Ünal, Tartışmaların Odağındaki Halîfe Yezîd b. Muâviye, İstanbul, 2001, s. 191.

yerine geçirdiği sözde halife olarak tanımlamıştır.⁸⁴ Bernard Lewis'e göre ise tam aksine, Yezîd babası gibi kabiliyetli ve muktedir bir idareci olup, Arap Tarihçileri onun hakkında insafsızca hüküm vermişlerdir.⁸⁵ Konumuz itibariyle Yezîd b. Muâviye döneminin tartışmalı hadiselerine değinmiyoruz.

Muâviye b. Ebî Süfyan döneminde Kûfe valiliğinden azledilen Dahhâk b. Kays, Yezîd b. Muâviye vefat edinceye kadar Dımeşk'te kalmıştır.⁸⁶ A. Dietrich'a göre Dahhâk b. Kays orada Yezîd'in başarısı için çalışmıştır.⁸⁷

Muâviye döneminde oldukça itibarlı bir konumda bulunan Dahhâk b. Kays Yezîd döneminde de bu itibarını korumuş ve Yezîd'in önemli adamları içinde olmayı başarmıştır.⁸⁸

3. Muâviye b. Yezîd Dönemi

Muâviye b. Yezîd dönemi kaynaklarda oldukça kısa geçilen bir dönemdir. Çünkü Muâviye b. Yezîd'in hilâfet süresinin kırk gün, iki ay,⁸⁹ üç ay,⁹⁰ beş ay⁹¹ gibi kısa bir süre olduğu rivâyet edilmiştir. Ayrıca Muâviye b. Yezîd'in hilâfeti süresince hasta olduğu için idare işlerini yüklenemediği, hiçbir emir ve yasaklamada bulunmayıp hiçbir şeyi değiştirmedeği belirtilmiştir.⁹² Muâviye b. Yezîd hastalığı dolayısıyla evinden çıkmadığı ve inzivaya çekildiği için Dahhâk b. Kays'ı halkın namazını kıldırarak görevlendirmiştir. Bu dönemde Dahhâk b. Kays Muâviye b. Yezîd'in ölümüne kadar halkın namazını kıldırmıştır.⁹³ Hatta

⁸⁴ Mevdûdî, Hilâfet ve Saltanat, çev. Ali Genceli, 3. bsk, İstanbul, trz., s. 242.

⁸⁵ Lewis, Bernard, Tarihte Araplar, çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1979, s. 78.

⁸⁶ Zehebî, a.g.e., III, 242.

⁸⁷ Dietrich, A, a.g.m., Encyclopaedia of Islam, II, 89.

⁸⁸ Yıldız, Hakkı Dursun, a.g.m., DİA, VIII, 410.

⁸⁹ Mes'ûdî, a.g.e., III, 82.

⁹⁰ İbn Tiktaka, el-Fahrî fi'l-Adâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye, thk. Memduh Hasan Muhammed, Beyrut, trz., s. 120.

⁹¹ Diyarbekrî, Târihu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefis, Beyrut, II, 301.

⁹² İbn Sa'd, et-Tabâkatü'l-Kübra, Beyrut, trz, V, 39.

⁹³ İbn Sa'd, a.g.e., V, 39; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 130.

Dahhâk b. Kays Mervan b. Hakem halife oluncaya kadar bu göreve devam etmiştir.⁹⁴

Görüldüğü gibi Dahhâk b. Kays, Muâviye b. Ebî Süfyan ve Yezîd b. Muâviye dönemlerinde olduğu gibi Muâviye b. Yezîd döneminde de halifenin yakınında olmuş ve kendisine verilen görevleri yerine getirmiştir.

Muâviye b. Yezîd halife olduktan çok kısa bir süre sonra insanları camiye çağırarak şöyle dedi: “Benim size halife olamayacağım, bu görevi üstlenmekten aciz olduğum açıktır. Size Ebû Bekir’in, Ömer b. Hattab’ı vasiyet ettiği gibi birini tavsiye edemiyorum. Böyle birini bulamadım. Altı kişilik şûrada yer alan şahıslar gibi insanlar aradımsa da onları da bulamadım. Artık siz kendi işinizi daha iyi bilirsiniz. Dilediğiniz birini kendinize halife olarak seçin.” Bu sözlerle halifelikten vazgeçen II. Muâviye üç ay sonra öldü ve ölümüne kadar kimseye görünmedi.⁹⁵

El-Ya’kûbî’nin eserinde yer alan diğer bir rivâyete göre ise II. Muâviye babasının ve dedesinin yaptığı kötü icraatlardan bahsetmiş ve halifelik görevini yapmak istemediğini söyleyerek halifelikten ayrılmıştır.⁹⁶

M. Hudarî Bek’e göre İslâm birliğinin dağıldığını gören Muâviye b. Yezîd, kendisinde bu perişanlığı giderecek ve dağınık toplulukları bir araya getirip, durumu ıslah edecek gücü göremediği için böyle bir yol seçmiştir.⁹⁷

Muâviye b. Yezîd döneminde Şam’da Muâviye b. Yezîd’e biat edilirken Mekke ve Hicaz’da Abdullah b. Zübeyr’e biat edilmişti.⁹⁸ Sûriye’de ise Kınnesrin, Karkısıyye ve Harran’da oturan Kayslılar Muâviye b. Yezîd’e biat etmemişlerdi. İ. Hakkı Atçeken’e göre bunun sebebi anneleri Kelbli olan Yezîd

⁹⁴ Muhammed es- Seyyid el-Vekîl, el-Ümeviyyûn beyne’s-Şark ve’l-Ğarb, Dımeşk-Beyrut, 1995, I, 286.

⁹⁵ İbnü’l-Esîr, el-Kâmil, IV, 130.

⁹⁶ Ya’kûbî, Târîhu’l-Yakûbî, Beyrut, 1996, II, 254.

⁹⁷ M. Hudarî Bek, Muhadarat Târîhu’l-Ümemi’l-İslâmiyye ed-Devletü’l-Ümeviyye, Beyrut, 1969, II, 135.

⁹⁸ İbnü’l-Esîr, el-Kâmil, IV, 129.

b. Muâviye ve oğlu tarafından Kelbli kişilerin tercihli muamele görmelerine kızmalarıydı.⁹⁹

Muâviye b. Yezîd'in kendisinden sonra herhangi bir halife tayin etmeden ölmesi daha sonraki dönemlerde meydana gelecek olan karışıklıklara zemin hazırlamıştır. Ayrıca Yezîd b. Muâviye ve Muâviye b. Yezîd'in, Muâviye b. Ebî Süfyan'ın başarıyla yürüttüğü kabileler arası denge politikasını uygulayamamaları Emevî devleti için çok büyük tehlikeler oluşturacak etnik çatışmalara neden olmuştur. Merc-i Râhıt savaşı da bu çatışmalardan biridir. Bu sebeple araştırmamızın ikinci bölümünde bu savaş ve Dahhâk b. Kays'ın bu savaştaki konumu ayrıntılı olarak incelenecektir.

⁹⁹ Atçeken, İsmail Hakkı, "Muâviye b. Yezîd Üzerine Bir Araştırma", S.Ü.İ.F.D., sayı: 7, 1997, s. 418-419.

II. BÖLÜM

MERC-İ RÂHİT SAVAŞI VE DAHHÂK B. KAYS

Araştırmamızın I. bölümünde Dahhâk b. Kays'ın Emevîler dönemindeki faaliyetlerini Muâviye b. Ebî Süfyan, Yezîd b. Muâviye ve Muâviye b. Yezîd dönemleri olmak üzere ayrı ayrı inceledik. Bu bölümde ise genel olarak Merc-i Râhit savaşında Dahhâk b. Kays'ın konumu olmak üzere, Merc-i Râhit savaşının sebepleri, seyri, sona ermesi, sonuçları ve Dahhâk b. Kays'ın bu savaştaki rolünü ayrı başlıklar altında incelemek istiyoruz.

1. Merc-i Râhit Savaşının Sebepleri

Merc-i Râhit savaşı oluşumu itibâriyle etnik ve siyâsî sebeplere bağlı olarak meydana gelmiş ve İslâm Tarihi açısından son derece önemli sonuçlar doğuran bir savaştır. Nitekim Emevîler'in ilk dönemlerinde meydana gelen bu savaşın izleri Emevîler yıkılana dek silinmemiştir. Dahhâk b. Kays'ta Merc-i Râhit savaşının oluşum sürecinde ve devamında aktif rol oynamıştır. Dahhâk b. Kays'ın bu savaştaki konumu sebebiyle araştırmamızın bu bölümünde Merc-i Râhit savaşının sebeplerinin incelenmesi uygun bulunmuştur.

Merc-i Râhit savaşının sebeplerini tek bir noktada toplamak kolay değildir. Fakat ilk etapta etnik ve siyasi sebepler olarak ikiye ayırabiliriz. Bu noktada etnik sebepler olarak söyleyebileceğimizin öteden beri gelen Arap toplum yapısına baktığımızda daha iyi anlaşılacağı kanaatindeyiz.

Arap toplumunda öteden beri gerek bedevîlerde gerekse yerleşik halkta sosyal yapının bir tek temeli vardı, bu da bağları, gelenekleri ve ahlâkî değerleriyle “kabile” idi.¹⁰⁰ Kabilede mümkün olabilecek nihai bağlılık unsuru ise asabiyetti. Kan akrabalığı, kabile yapısında birleştirici rol oynamaktaydı.¹⁰¹

¹⁰⁰ed-Dûrî, A. Azîz, İlk Dönem İslâm Tarihi, çev: Hayrettin Yücesoy, İstanbul, 1991, s. 137.

¹⁰¹Hitti, Philip K., Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi, çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1980, I, 49.

Bu durum neseb bakımından birbirine yakın olan kabileleri, uzak olanlar aleyhine birleştirdi. Bir Kâhtâni, Adnânî aleyhine Kâhtânilerin tarafını tutardı. Bu duruma en açık örnek Adnânî Kays kabilesi ve Kahtâni Kelb kabilesi arasındaki mücadeleler olmuştur.¹⁰² İbrahim Sarıçam'a göre kabile çekişmelerinde en önemli etkenler çeşitli nedenlerle ortaya çıkan rekabetler, İslâmî dönemde dinî sebeplerin yanı sıra siyâsî, sosyal ve ekonomik tesirlerin etkileridir.¹⁰³

Merc-i Râhit savaşının meydana gelmesinde de en büyük etnik sebeplerden biri olan Kays ve Kelb kabileleri arasındaki mücadelenin nedenlerini bazı tarihçiler bu iki kabile arasındaki cahiliye döneminden beri var olduğu iddia edilen düşmanlığa bağlamış ve bu düşmanlığın II. Muâviye'nin ölümünden sonra ortaya çıkan belirsizlikte tekrar ortaya çıktığını belirtmişlerdir. Fakat Yusuf el-Işş bu iddiaya karşı çıkmış ve câhiliye dönemine bakıldığında Kaysîler ile Kelbîler arasında iddia edildiği gibi bir husumet olmadığını, aksine her iki kabilenin de Câhiliye döneminde birlik ve beraberlik içinde yaşadıklarını savunmuştur.¹⁰⁴

Bir başka iddiaya göre ise Kaysîler ile Kelbîler arasındaki çekişme Muâviye döneminde başlamıştır. Muâviye Kelbliler'i kendine yakın bulmuş ve onlardan bir kadınla evlenmiş, bu evlilikten Yezîd dünyaya gelmiştir. Kelbîler'e tanınan bu ayrıcalık Yezîd döneminde de devam etmiş, Yezîd Kelbiler'den olan dayılarını kendisine yakın tutmuş ve babası gibi o da Kelbîler'den bir kadınla evlenmiştir.¹⁰⁵

Yusuf el-Işş'a göre bu iddia da doğru değildir. Çünkü Muâviye Kelbîler'e verdiği değeri Kaysîler'e de veriyordu. Bunun en açık delili II. Muâviye'nin hilafetten çekilmesi esnasında bile devletin başkenti Şam'da valilik makamında

¹⁰² Zeydan, Corci, İslâm Medeniyeti Tarihi, çev: Zeki Meğâmiz, İstanbul, 1974, IV, 21-22.

¹⁰³ Sarıçam, İbrahim, Emevî-Hâşimî İlişkileri, Ankara, 1997, s. 30.

¹⁰⁴ Yusuf el-Işş, ed-Devletü'l-Ümeviyye, 3. bsk, Dımeşk, 1994, s. 185-186.

¹⁰⁵ Brockellmann, Carl, İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi, çev: Neşet Çağatay, 2. bsk., Ankara, 1964, s. 66; Cahen, Claude, Doğuşundan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar İslâmiyet, çev: Esat Nermi Erendor, Ankara, 1990, s. 38; Üçok, Bahriye, Emeviler-Abbâsiler, 2. bsk, Ankara 1983, s. 35.

ve halife vekili olarak Kays kabilesinden Dahhâk b. Kays bulunuyordu. Dahhâk gibi Kays kabilesine mensup başkaları da devlet kademesinde görevdeydi.¹⁰⁶

Biz de bu görüşün tutarlı olduğu kanaatindeyiz. Çünkü daha önce de bahsettiğimiz gibi o gün itibariyle Kays kabilesinin reisi konumundaki Dahhâk b. Kays Emevîler'in kuruluş döneminde ve daha sonraki dönemlerde Emevî halifeleri ile yakın ilişkilerde bulunmuş ve devlet kademesinde önemli faaliyetler göstermiştir. Böyle bir ortamda Merc-i Rahit Savaşı'nın neden meydana geldiği sorusu akla gelebilir. Şu ana kadar etnik sebeplerini açıklamaya çalıştığımız bu çatışma etnik ve siyâsî sebeplerin birbiriyle çatışması sonucu ortaya çıkmıştır. Şimdi de bu siyâsî sebeplere bakalım.

Emevîler kuruluş sürecinde ve daha sonraki dönemde saltanatlarını kurup, güçlendirebilmek için yalnızca kendi soylarına değil Kays, Kelb ve Yemenli Ezd gibi müttefikleri bulunan kabilelere de dayanmışlar, tabir yerinde ise onları bir yedek güç olarak kullanmışlardır. Kabilecilik çerçevesinde oluşturulan bu mücadelede bazı eski Câhiliye bağlılıkları da gündeme gelmiştir.¹⁰⁷

Mustafa Aydın'a göre bu siyâsî gelişmenin en belirgin sonuçlarından biri toplum yapısında yeni bir hiyerarşiyi ortaya çıkarmasıdır. Ona göre saltanatını İslâm kamuoyu yerine belli Arap zümrelerine dayandıran bir otorite zaten ister istemez bir etnik ayrımı da gündeme getirmiş demektir.¹⁰⁸

Muâviye b. Ebî Süfyan döneminde, Muâviye'nin siyâsî dehası gereği yukarıda bahsettiğimiz kabileler arasındaki ihtilaf ve rekabetler yıkıcı bir tesir yapmamıştır.¹⁰⁹ Fakat Muâviye'nin ölümünden sonra Yezîd döneminde meydana gelen olaylar ve Yezîd'in hısımlık ilişkileri dolayısıyla bazı kabilelere fazla ilgi göstermesi Emevî liderliğinde derinden derine bölünmeler başlatmıştır.¹¹⁰

¹⁰⁶ Yusuf el-Işş, a.g.e., s. 186.

¹⁰⁷ Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, red. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1992, II, 561.

¹⁰⁸ Aydın, Mustafa, İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenışı, İstanbul, 1991, s. 150.

¹⁰⁹ Köprülü, Fuat, İslâm Medeniyeti Tarihi, 6. bsk, Ankara, 1984, 131.

¹¹⁰ Hâlil, İmâdüddin, İslâm Tarihi Bir Yöntem Araştırması, çev. Ubeydullah Dolar, İstanbul 1985, s. 75.

Yezîd b. Muâviye'nin vefatından sonra ise Emevîler'in hakimiyet alanı devletin merkezi olan Dîmeşk ve Ürdün vilayetleri ile sınırlı kalmıştır. Diğer vilayetler ise Abdullah b. Zübeyr'e katılmışlardır. Muâviye b. Yezîd'in hilafete geçmesinden çok kısa bir süre sonra yerine herhangi bir kimseyi tayin etmeden halifelik görevinden ayrılması Dîmeşk'te tam bir belirsizliğin ve iktidar boşluğunun ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹¹¹ Wellhausen ,Yezîd'in ölümünden sonra Emevî hanedanlığı hâkimiyetinin her yerde çökmek üzere olduğunu belirtmiştir.¹¹²

C. Cahen'e göre ise Muâviye b. Yezîd'in ölümünden sonra meydana gelen karışıklıklarda Sûriyeliler de kime boyun eğmeleri gerektiğini kestiremez olmuşlardı. Sorun kabileler arasındaki rekabet yüzünden iyice karmaşık bir hal almıştı. O dönemde birbirine düşman Yemen ve Kays kabileleri arasındaki kin biraz daha keskinleşmişti."¹¹³

Sebepleri genel hatlarıyla özetlemeye çalışılan Merc-i Râhit savaşı o dönemin karışık siyâsî süreci içinde meydana gelmiştir. Bundan sonraki süreç Merc-i Râhit savaşının seyri başlığı altında incelenecektir.

2. Merc-i Râhit Savaşı'nın Seyri

Merc-i Râhit savaşının oluşum sürecine geçmeden önce o dönemde Emevîler'in içinde bulunduğu siyâsî ortamdan kısaca bahsetmek istiyoruz.

Muâviye b. Yezîd'e biat edildiği esnada Yezîd tarafından gönderilen bir ordu Abdullah b. Zübeyr'in savunduğu Mekke'yi muhasara ediyordu. Ancak bu muhasara esnasında Yezîd'in öldüğü haberini alan Emevî ordu komutanı Husayn b. Numeyr, kuşatmayı kaldırarak ordusuyla birlikte Dîmeşk'e döndü.¹¹⁴

¹¹¹ Yılmaz, Saim, "Muâviye b. Yezîd'in Halifelikten Ayrılması ve Halifeliğin Mervânîlere İntikâli", İSTEM Dergisi, sayı 8, 2006, s. 192.

¹¹² Wellhausen, Julius, Arap Devleti ve Sükûtu, çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1963, s. 80.

¹¹³ Cahen, C., a.g.e., s. 38.

¹¹⁴ Taberî, a.g.e., V, 474-475, İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 98-99.

Kaynaklarda belirtildiğine göre Yezîd'in ölüm haberinin ardından Husayn b. Numeyr, Abdullah b. Zübeyr'e kendisiyle birlikte Şam'a gelmesi halinde ona halife olarak biat edileceğini bildirmiş ancak Abdullah b. Zübeyr bu teklifi kabul etmemiştir. Daha sonra pişman olan ve Husayn b. Numeyr'in ardından elçi gönderen Abdullah b. Zübeyr, kendisinin Şam'a gelemeceğini ancak ona ve askerlerine eman vereceğini ve orada kendisi için biat almalarını istemiştir. Bunun üzerine Husayn, bizzat kendisinin Şam'a gelmemesi halinde biatın gerçekleşmeyeceğini söyleyerek bu teklifi reddetmiştir. Daha sonra Medine'ye ulaşan Husayn, buradaki Ümeyyeoğulları ile birlikte Dımeşk'e geri dönmüştür.¹¹⁵

İbnü'l-Esîr'e göre eğer Abdullah b. Zübeyr onlarla birlikte Şam'a gitmiş olsaydı hiçbir muhalefetle karşılaşmayacaktı.¹¹⁶ Nitekim Abdullah b. Zübeyr Mekke ve Medine halkının sempati ve desteğini kazanmış onlardan bey'at almış bulunuyordu.¹¹⁷ Bunun en önemli sebebi de Yezîd'in ölümünden sonra halife adayları içerisinde en itibarlısı olarak gösterilmesidir. Ama bazı eyaletlerdeki kabile içi rekabetlerin onun otoritesini baltaladığı da belirtilmiştir.¹¹⁸

Yezîd'in vefatıyla birlikte halifeliğini ilan ederek halktan biat almaya başlayan Abdullah b. Zübeyr Medine, Mısır ve Yemen halkının biatleriyle daha da güçlenmiştir.¹¹⁹ Bunun üzerine Abdullah b. Zübeyr, Medine'ye Ubeyde b. Zübeyr'i, Mısır'a ise Abdurrahman b. Cahdem el Fihri'yi vali olarak tayin etmiştir.¹²⁰

Abdullah b. Zübeyr'in hakim olduğu bölgelerde durum böyle iken Basra'da, vali Ubeydullah b. Ziyad, Yezîd'in ölümünden sonra Şamlıların ihtilaf ve karışıklıklar içinde olduğunu haber alınca, Basra halkını toplayıp bir konuşma yaptı. Konuşmada vali olduktan sonra Basra halkı için yaptıklarını, Basralıların

¹¹⁵ Taberî, a.g.e., V, 501-503; İbnü'l-Cevzî, el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümeme ve'l-Mülûk, thk: Muhammed Abdülkadir Atâ-Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut, 1995, VI, 23-24; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 129-130.

¹¹⁶ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 130.

¹¹⁷ Ağırakça, Ahmet, Emevîler Döneminde Kıyâmlar, İstanbul, 1992, s. 257.

¹¹⁸ Hodgson, M.G.S., İslâm'ın Serüveni, çev. Ercüment Karataş, İstanbul, 1993, I, 164.

¹¹⁹ Belâzürî, Ensâbü'l-Eşrâf, nşr: Süheyl Zekkâr-Riyad Ziriklî, Beyrut, 1996, V, 374.

¹²⁰ Taberî, a.g.e., V, 530; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 145.

şimdi hiç kimseye ihtiyaçları kalmadığını ama herkesin onlara ihtiyacı olduğunu belirtti. Yezîd'in öldüğünü, Şam'da herkesin karışıklıklar içerisinde bulunduğunu bildirdikten sonra, halka razı olacakları bir kişiyi kendilerine emir olarak seçmelerini teklif etti. Bu seçilen kişiye kendisinin de itaat edeceğini söyledi. Basra'nın ileri gelenleri ise bu iş için kendisinin yeterli olduğunu ve kendisine biat etmek istediklerini söyleyerek ona biat ettiler.¹²¹

Basra'da kendisi adına biat alan Ubeydullah b. Ziyâd, Kûfelilerin de biatını almak için Kûfe'ye iki elçi gönderdi. Fakat Kûfeliler Ubeydullah'ın bu teklifini reddettiler.¹²² Bu esnada Ubeydullah b. Ziyad'a biatte bulunan Basra halkı da bu biatten vazgeçerek Abdullah b. Zübeyr'in gönderdiği Temimli Selîme b. Züeyb el-Hanzalî'ye biat etmeye başladılar. Bunun üzerine Ubeydullah b. Ziyad Basralılara bir konuşma daha yaparak onları bu biatten vazgeçirmeye çalıştı. Selîme b. Züeyb'le savaşmayı da düşünen Ubeydullah, böyle bir çarpışmadan lehine bir sonuç çıkmayacağını anlayınca bu fikrinden de vazgeçti. Daha sonra kaçmak için Hâris b. Kays el-Ezdî'den yardım isteyen¹²³ Ubeydullah, Ezd kabilesinin reisi Mes'ûd b. Amr'a sığındı ve bunların yardımıyla Şam'a gitti.¹²⁴ Bundan sonra Basralılar Abdullah b. Hâris'i,¹²⁵ Kûfeliler ise Ömer b. Sa'd'ı¹²⁶ başlarına emir olarak seçtiler. Ayrıca bu iki bölgenin halkı Abdullah b. Zübeyr'e biat etmek istediklerini bildirdiler.¹²⁷

Basra ve Kûfe şehirlerinde halk Abdullah b. Zübeyr'e biat ederken Horasan'da, vali Selm b. Ziyâd Yezid'in ölüm haberini öğrendikten sonra bunu bir müddet halktan gizledi. Fakat haber halk arasında duyulunca, yeni bir halife seçilinceye kadar halkı kendisine biate davet etti. Fakat Horasan halkı Selm b. Ziyad'a yaptıkları biatı iki ay sonra bozdular. Selm b. Ziyad bunun üzerine

¹²¹ Halîfe b. Hayyât el-Asfarî, Târîhu Halîfe b. Hayyât, thk: Süheyl Zekkâr, Beyrut, 1993, s. 198; Taberî, a.g.e., V, 504-505; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 131-132.

¹²² Taberî, a.g.e., V, 524-525; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 132-133.

¹²³ Halîfe b. Hayyât, a.g.e., s. 198; Taberî, a.g.e., V, 507-510; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 132-133.

¹²⁴ Taberî, a.g.e., V, 521-522; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 139-140.

¹²⁵ Halîfe b. Hayyât, a.g.e., s. 198; Taberî, a.g.e., V, 514; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 136.

¹²⁶ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 143.

¹²⁷ Taberî, a.g.e., V, 530; İbnü'l-Esîr, IV, 144.

yerine Abdullah b. Hâzim'i vekil bırakarak Horasan'dan ayrıldı.¹²⁸ Abdullah b. Hâzim kaynaklarda Abdullah b. Zübeyr'in Horasan valisi olarak zikredilmiştir.¹²⁹ Belâzürî, Abdullah b. Hâzim'in Horasan halkını Abdullah b. Zübeyr'e biate davet ettiğini bildirmiştir.¹³⁰

Bu dönemde Filistin'de Yezid'in dayısı Hassân b. Mâlik b. Bahdal bulunmaktaydı. Kelb kabilesinin lideri olan Hassân b. Mâlik Emevîler lehine propaganda yapıyor ve taraftar toplamaya çağırıyordu. O da diğer Kelb kabilesi mensupları gibi Ümeyyeoğullarına ve yeğeni yani Yezîd b. Muâviye'nin oğlu Hâlid b. Yezîd'e biate çağırıyordu.¹³¹ Bu sebeple Ürdün halkıyla bir görüşme yapan Hassân b. Mâlik, Hâlid b. Yezîd'i destekleme hususunda onlardan olumlu yanıt alamadı. Ürdün halkı, herkesin yaşını başını almış biri olan Abdullah b. Zübeyr'i desteklemeleri karşısında kendilerinin daha çocuk yaşta sayılabilecek Hâlid b. Yezîd'i desteklemeyeceklerini söylediler.¹³²

Yukarıda bahsettiğimiz gibi neredeyse Emevîler'in her bölgesinde farklı biri için biat alınmaktaydı. Rayyıs'ın ifadesine göre Muâviye b. Yezîd'in yerine kimseyi bırakmadan ölmesi, korkunç bir bunalıma yol açmıştı.¹³³ Hatta Muâviye tarafından tesis edilen hanedanlık çöküşün eşiğine gelmeye başlamıştı.¹³⁴

Böyle bir dönemde Muâviye b. Yezîd öldükten sonra Şam'da kendisine biat edilen Dahhâk b. Kays¹³⁵ önemli roller oynamıştır. Şimdi de olayların gidişatında Dahhâk b. Kays'ın rolüne ve devamında gelişen hadiselerle değinelim.

Bu dönemde Şam'da bulunan ve bir halife seçilinceye kadar halifelîğe vekâlet eden Dahhâk b. Kays, Abdullah b. Zübeyr'e biat edilmesi görüşünü

¹²⁸ Taberî, a.g.e., V, 544-551; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., VI, 28; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 154-157.

¹²⁹ Taberî, a.g.e., V, 582.

¹³⁰ Belâzürî, a.g.e., V, 374.

¹³¹ Taberî, a.g.e., V, 531-533; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 145-146; İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 240-242.

¹³² Taberî, a.g.e., V, 531-532; İbn Abd, Rabbih, a.g.e., IV, 395; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 146.

¹³³ Rayyıs, M. Ziyâuddin, İslâm'da Siyâsî Düşünce Tarihi, çev. Ahmet Sarıkaya, İstanbul, 1990, s. 267.

¹³⁴ Aycan, İrfan, "Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü", Din Öğretimi Dergisi, sayı: 40, Ankara, 1993, s. 78.

¹³⁵ İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 239.

savunuyordu. Ancak o, bu görüşün şimdilik gizli kalmasını istiyor ve tarafsız görünmeyi tercih ediyordu.¹³⁶ Hakkı Dursun Yıldız'a göre Dahhâk'ın Abdullah b. Zübeyr'i desteklemesine rağmen tarafsız durmasının nedeni, olayların takip edeceği seyri beklemesinden dolayı idi.¹³⁷ Saim Yılmaz'a göre ise Dahhâk b. Kays Emeviler'den gelecek tepkiden çekindiği için Abdullah b. Zübeyr'i desteklediğini gizli tutmuştu. Hatta ona göre Dahhâk, kendi adına biat alacaktı ve bunu gerçekleştirmek için şartların daha da olgunlaşmasını beklemekteydi.¹³⁸ Nitekim bir rivâyette Dahhâk b. Kays'ın kabilesini ve insanları kendisine biat etmeye çağırdığı nakledilmiştir.¹³⁹

Bu dönemde Dahhâk b. Kays'tan sonra ikinci önemli rolü ise Mervan b. Hakem oynamıştır. Mervan b. Hakem o dönemde Emevîler'in en yaşlısı konumunda bulunuyordu. Mekke kuşatmasının ardından Husayn b. Numeyr'le birlikte Dimeşk'e gelen Mervan b. Hakem'in düşüncesi Abdullah b. Zübeyr'e biat edilmesi yönünde idi.¹⁴⁰ Wellhausen ve Nebih Akîl'de bu rivayetin doğru olduğunu savunmuşlardır.¹⁴¹ Abdullah b. Zübeyr Ümeyyeoğulları ile birlikte Mervan b. Hakem'i Şam'a gitmeleri için Medine'nin dışına çıkartmıştı. Husayn b. Numeyr ve yanındakiler Şam'a geldiklerinde Mervan'a Abdullah b. Zübeyr'le arasında olanları anlattı, hem ona hem de Ümeyyeoğullarına içinde bulunulan karışık durumu ve başlarına bir emir seçilmesi gerektiğini belirterek Mervan b. Hakem'i düşüncesinden vazgeçirmeye çalıştı.¹⁴² Diğer taraftan Basra'dan gelen Ubeydullah b. Ziyâd Mervan'ın Abdullah b. Zübeyr'e biat etme düşüncesini öğrenince ona: "Böyle bir şey yapmaktan senin yerine ben utanırım. Sen Kureyş'in büyüğü ve efendisi olarak Abdullah b. Zübeyr'e gidecek ve ona biat edeceksin öyle mi?" diyerek Mervan'ı fikrinden vazgeçirmeye çalıştı. Mervan b. Hakem ise "İş işten geçmiş değildir" diyerek Abdullah b. Zübeyr'e biat etme

¹³⁶ Taberî, a.g.e., V, 351; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 145.

¹³⁷ Yıldız, Hakkı Dursun, a.g.m.,DİA,VIII, 410.

¹³⁸ Yılmaz, Saim, a.g.m.,İstem, sayı:8, s. 199.

¹³⁹ Taberî, a.g.e., V, 535.

¹⁴⁰ İbn Sa'd, a.g.e., V, 40; Taberî, a.g.e., V, 530; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 145.

¹⁴¹ Wellhausen, a.g.e., s. 84, Nebih Akîl, Hılâfetu Benî Ümeyye, 4. baskı, Dimeşk, 1983, s.80.

¹⁴² Taberî, a.g.e., V, 530; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 145; İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 239.

düşüncesinden vazgeçmişti.¹⁴³ Mervan b. Hakem Dimeşk'e geldiğinde onların kendilerine namaz kıldırması ve insanlar bir halife etrafında birleşinceye kadar işlerini idare etmesi için Dahhâk b. Kays'a biat ettiklerini ve Dahhâk'ın gizliden gizliye İbn Zübeyr'e biat edilmesi için propaganda yaptığını gördü.¹⁴⁴

Buraya kadar anlattıklarımızdan Muâviye b. Yezîd'in ölümünün ardından halifelik hususunda üç farklı görüşün ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlardan birincisi Emevîler'in çeşitli bölgelerinin hakimiyetini elinde tutan Abdullah b. Zübeyr'in hilâfeti, ikincisi Yezîd b. Muâviye'nin oğlu, Hâlid b. Yezîd'e biat edilmesi düşüncesi diğeri ise Abdullah b. Zübeyr'e bey'at etme düşüncesinden caydırılan Mervan b. Hakem'in halife olarak tayin edilmesi yönündeki görüştür.

İşte bu şekildeki bir kaos ortamı içerisinde¹⁴⁵ olayların gidişatında Dahhâk b. Kays aktif bir şekilde rol oynamıştır.

Dahhâk b. Kays'ın Abdullah b. Zübeyr'e gizliden gizliye biat ettirme çalışmalarını Hassân b. Mâlik'in yazdığı bir mektup ortaya çıkardı. Rivâyete göre Hassân, Dahhâk b. Kays'a Ümeyyeoğullarının hizmetlerini ve faziletlerini öven, Abdullah b. Zübeyr'i ise zemmeden bir mektup yazdı. Ayrıca Dahhâk'ın bu mektubu halka karşı okumasını emretti. Hassân, Dahhâk'ın mektubu okumayacağı düşüncesiyle ikinci bir mektup daha yazarak Bâğide (Nâğide b. Küreyb et-Tabcî)¹⁴⁶ adındaki elçisine teslim etti. Elçiye verdiği talimatta da "Eğer Dahhâk benim mektubumu halka karşı okuyacak olursa mesele yok, aksi taktir de bu mektubu halka karşı sen okuyacaksın" dedi. Hassân aynı zamanda Ümeyyeoğullarına da bir mektup yazarak onların bu olayda hazır bulunmalarını istedi. Elçi geldi ve Dahhâk'ın mektubunu kendisine verdi. Ümeyyeoğullarının mektubunu da onlara teslim etti. Cuma günü Dahhâk, minbere çıktığında elçi, Hassân'ın mektubunu halka karşı okumasını hatırlattı. Dahhâk b. Kays elçiye "otur" dedi. Elçi ikinci ve üçüncü defa da ayağa kalkarak mektubu okumasını

¹⁴³ Taberî, a.g.e., V, 530; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 145; İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 239.

¹⁴⁴ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 145.

¹⁴⁵ Yüksel, Ahmet Turan, İhtirastan İktidara Kerbelâ, Konya, 2001, s. 119.

¹⁴⁶ İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 240.

hatırlattı. Fakat Dahhâk ona her seferinde “otur” diyerek karşılık verdi. Bunun üzerine elçi yanında getirdiği diğer mektubu çıkararak halka karşı okudu. Bunun üzerine Velîd b. Utbe b. Ebî Süfyan: “Hassân doğru söylemiş, İbn Zübeyr de yalan söylemiştir” diyerek İbn Zübeyr’e hakaret etti.¹⁴⁷

İbnü'l-Esîr Velîd b. Utbe'nin Muâviye b. Yezîd'in ölümünden sonra vefat ettiğini, Hassân'ı tasdik edip, İbn Zübeyr'e hakaret edenlerin Gassânlı Yezîd b. Ebi'l-Gams ile Kelbli Süfyân b. Ebred olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁸

Diğer taraftan ise Amr b. Yezîd el-Hakemî ayağa kalkarak Hassân'a hakaret etti ve İbn Zübeyr'i öven sözler söyledi. Bunun üzerine olaya müdahale eden Dahhâk b. Kays, Velîd ile Yezîd b. Ebi'l-Gams ve Süfyân'ın yakalanarak hapsedilmelerini emretti.¹⁴⁹ Mescitte herkes birbirine karışında Kelbliler de Amr b. Yezîd el-Hakemî'nin üzerine atılarak onu dövmeğe başladılar ve elbiselerini parçaladılar. Bunun üzerine Kelbliler gelerek Süfyân'ı dışarı çıkarttılar, Gassânlılar da gelip Yezîd'i dışarı çıkarttılar. Diğer taraftan da Hâlid b. Yezîd ile kardeşi Abdullah, Kelbli dayıları ile birlikte geldiler ve Velîd b. Utbe'yi dışarı çıkarttılar.¹⁵⁰ İnsanların kimi tercih edeceklerini bilmeden toplandıkları ve Cuma namazından sonra Babü'l-Cîrun denilen yerde beklemeleri yüzünden o güne “Birinci Cîrun” günü denildi.¹⁵¹ Mescitte hadiselerin bu şekilde geliştiği esnada Hâlid b. Yezîd ayağa kalkarak, minberin ikinci basamağına kadar çıktı ve halkı teskin etmeye çalıştı. Dahhâk b. Kays ise olaylar yatıştıktan sonra minberden indi ve halka Cuma namazını kıldırıldı. Daha sonra da saraya çekildi.¹⁵²

Yaşanan hadiselerin ardından tekrar mescide dönen Dahhâk b. Kays orada Yezîd b. Muâviye'ye hakaret içeren sözler sarfetti. Bunun üzerine Kelbli bir genç ayağa kalkarak elindeki sopayla ona vurdu. Cami içerisinde bulunanlar yeniden kavgaya tutuştular. Kayslılar İbn Zübeyr'e biat edilmesi ve Dahhâk'ın

¹⁴⁷ Taberî, a.g.e., V, 532; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 146; İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 240.

¹⁴⁸ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 146.

¹⁴⁹ Taberî, a.g.e., V, 533; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 146; İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 240.

¹⁵⁰ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 147.

¹⁵¹ Taberî, a.g.e., V, 533; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 147; İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 240.

¹⁵² Taberî, a.g.e., V, 533; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 147; İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 240.

desteklenmesi için çağrıda bulunurken Kebliler, Ümeyyeoğullarına ve dolayısıyla da kızkardeşlerinin oğlu olması nedeniyle Hâlid b. Yezîd'e beyat etmeye çağırıyorlardı.¹⁵³

İbn Kesîr'in el-Medâinî'den naklettiği rivayete göre insanlar Velîd b. Utbe b. Ebî Süfyan'ın hilâfete geçmesini istemişlerdi. Fakat o bu isteklerini kabul etmemiş ve o günlerde de vefat etmişti. Bunun üzerine camide minbere çıkarak halka bir hutbe irad eden Dahhâk b. Kays Yezîd aleyhinde konuştu. Bu konuşma sonrasında ise mescitte insanlar birbirlerine girdi ve olaylar çıktı. Dahhâk b. Kays da hükümet konağına girerek kapıyı kilitledi.¹⁵⁴

Dahhâk b. Kays ertesi gün sabah namazına çıkmadı. Ümeyyeoğullarına haber göndererek onlardan özür diledi ve hoşlarına gitmeyecek herhangi bir şeyi istemediğini bildirdi.¹⁵⁵ Saim Yılmaz'a göre yaşanan hadiselerden pişmanlık duyan Dahhâk b. Kays olayları yatıştırmak için Ümeyyeoğullarına haber göndermiştir.¹⁵⁶ Dahhâk gönderdiği haberde Hassân'a mektup yazmaları ve kendisinin de ona mektup yazacağını söyledi. Mektupta Hassân'a Ürdün'den çıkıp Câbiye'ye¹⁵⁷ gitmesi söylenecek kendileri de Dımeşk'ten çıkacak ve onunla birlikte Câbiye'de bir araya geleceklerdi. Orada da Ümeyyeoğullarından birisine biat edilecekti. Ümeyyeoğulları Dahhâk'ın gönderdiği bu haberi kabul ederek bu konuda Hassân'a mektup yazdılar. Dahhâk ve Ümeyyeoğulları Câbiye'ye doğru yola koyuldular.¹⁵⁸

Câbiye'ye gitmek üzere yola çıkan Dahhâk b. Kays'ın yanına Sevr b. Ma'n es-Sülemî gelerek şöyle dedi: "Sen bizleri İbn Zübeyr'e biat etmeye çağırdın, bizde bu şartla sana biat ettik. Böyle olduğu halde sen kalkıyorsun. Kelbli olan bu adamın yanına gidiyor ve onun kız kardeşinin oğlu olan Hâlid b.

¹⁵³ Taberî, a.g.e., V, 533; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 147.

¹⁵⁴ İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 240.

¹⁵⁵ Taberî, a.g.e., V, 533-534; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 147.

¹⁵⁶ Yılmaz, Saim, a.g.m., s. 201.

¹⁵⁷ Câbiye, Dımeşk'in 80 km. kadar güneybatısında Havran bölgesindeki Cevlân'da, Nevâ'ya çok yakın bir yerde kurulmuş bir şehirdir. Bkz. Fayda, Mustafa, "Câbiye", DİA, İstanbul, 1992, VI, 538; Lammens, H, "Câbiye", İA (MEB), İstanbul, 1977, III, 5.

¹⁵⁸ Taberî, a.g.e., V, 533-534; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 147.

Yezîd'i vekil bırakıyorsun.” Bu sözler üzerine Dahhâk ona görüşünün ne olduğunu sordu. Sevr de şimdiye kadar izlediğimiz şeyi açıkça söyle ve İbn Zübeyr'e davet et diyerek Dahhâk'ı Câbiye'ye gitme fikrinden vazgeçirdi. Bunun üzerine Dahhâk da Câbiye yolundan döndü ve Merc-i Râhıt'e¹⁵⁹ inerek burada karargâh kurdu.¹⁶⁰

Kaynaklarda Dahhâk'ın, halkı Abdullah b. Zübeyr'e biate davet etme fikrinden bir kere daha vazgeçtiğinden bahsedilmektedir.

Rivâyete göre Dahhâk b. Kays'ın insanları İbn Zübeyr'e biat etmeye davet ettiği esnada, Dahhâk'ın düzenini bozmak ve hedefini saptırmak için Ubeydullah b. Ziyad, ona kendi şahsı için biat almasının daha güzel olacağını söyledi. Dahhâk b. Kays da Ubeydullah b. Ziyâd'ın hilesine aldandı ve gururuna esir düşerek kendi şahsı adına biat almak için üç gün süreyle insanlara davette bulundu. İnsanlar da onun bu hareketini protesto ederek: “Daha önce bizi bir başka adama biate davet etmiştin, ona biat etmiştik. Sonra herhangi bir sebep ve özür olmaksızın onu hilâfetten hal' ettin ve kendi nefesine biat etmemizi istedin. Bu nasıl iştir?” dediler. Dahhâk da bunun üzerine tekrar İbn Zübeyr'e biat edilmesi gerektiğini söyledi ve kendisine biat etmelerini istemekten vazgeçti. Bu olay sonucunda Ubeydullah b. Ziyâd'ın istediği oldu ve Dahhâk'ın halk nazarında itibarı düştü.¹⁶¹ Bir başka rivâyette ise Ubeydullah b. Ziyâd'ın Dahhâk'a Şam'dan ayrılıp daha güvenli bir yere gitmesini ve askerlerini de toplamasını teklif ettiği bildirilmiştir. Dahhâk da bu teklifi kabul etmiş ve Merc-i Râhıt'e gidip karargâhını kurmuştur.¹⁶²

¹⁵⁹ Merc-i Râhıt, Şam civarında bir ovadır. Hıms istikametinde Şam'dan çıkınca el-Ukab (kartal) boğazına ulaşmadan biraz evvel Merc Azra köyüne varılır. Bu köyün şarkında boş ve çıplak bozkırlar ile birleşen Merc Râhıt ovası uzanmaktadır. Bkz: Lammens, H., “Merc Râhıt”, İA (MEB), İstanbul, 1957, VII, 754-755.

¹⁶⁰ Taberî, a.g.e., V, 534; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 147.

¹⁶¹ Belâzürî, a.g.e., VI, 281; İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 241.

¹⁶² İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 241.

A. Turan Yüksel Ubeydullah b. Ziyad'ın böyle yapmakla, Abdullah b. Zübeyr'in Şam'daki en büyük destekçisi olan Dahhâk b. Kays'ı etkisiz hale getirdiğini belirtmiştir.¹⁶³

Buraya kadar tavırlarında kararsızlık sergileyen Dahhâk b. Kays, kabilesinin de baskılarına dayanamayarak net tavrını belli etti ve Merc-i Râhıt bölgesine karargâhını kurdu. Emevî ileri gelenleri ise yeni bir halife seçmek için Câbiye'de toplandılar.

Muâviye b. Yezîd'in Filistin valiliğini yapan Kelb kabilesinin reisi Hassân b. Mâlik b. Bahdel, Cüzâm kabilesinin reisi Ravh b. Zinbâ', Ubeydullah b. Ziyâd, Amr b. Saîd, Husayn b. Numeyr ve Mâlik b. Hübeyre yeni bir halife için anlaşmaya varmak üzere Câbiye'de bir araya geldiler.¹⁶⁴ Fakat yeni halîfeyi belirlemek kolay olmadı.¹⁶⁵ Çünkü Sekûnlu Mâlik b. Hubeyre, Hâlid b. Yezîd'e taraftar iken Husayn b. Numeyr Mervan yanlısı idi. Mâlik b. Hübeyre, Husayn b. Numeyr'e Yezîd'in annesiyle aynı soydan geldiklerini ve aralarında büyüdüğünü, kendilerine daha yakın olduğunu bu sebepten Hâlid'e biat ederlerse kendilerini Arapların başına geçireceğini fakat Mervan b. Hakem'in aşiret sahibi olduğunu, hilâfete geldiği takdirde kabilesini koruyacağını belirtti. Bu konuşma üzerine Husayn b. Numeyr de gördüğü bir rüyadan bahsetti ve Mervan b. Hakem'e biat edeceklerini açıkladı.¹⁶⁶

Daha sonra Ravh b. Zinbâ' ayağa kalkarak Abdullah b. Ömer'in halife olarak teklif edildiğini belirtti. Onun sahabî olmasından ve İslâm'a olan hizmetinden bahsetti. Fakat onun Ümmet-i Muhammed'in işlerini üzerine alacak kadar kuvvetli biri olmadığını belirtti. Abdullah b. Zübeyr hakkında ise onun Rasulullah'ın yakın dostunun oğlu olduğunu, annesi Esmâ'nın ise faziletli bir kadın olduğunu fakat kendisinin Yezîd ve Yezîd'in oğlu Muâviye'ye itaat etmeyip, kan akıttığını ve Müslümanları ikiye böldüğü için münâfık olduğunu

¹⁶³ Yüksel, Ahmet Turan, a.g.e., s. 121.

¹⁶⁴ Taberî, a.g.e., V, 535; Belâzürî, a.g.e., VI, 272.

¹⁶⁵ Abdüşşâfi, Muhammed Abdüllatif, el-Âlemü'l-İslâmî fi'l-Asri'l-Ümevî, Kahire, 1984, s. 143.

¹⁶⁶ Taberî, a.g.e., V, 536; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 147-148.

dolayısıyla münafık bir kimseye yönetimin verilemeyeceğini iddia etti. Konuşmasının devamında Mervan b. Hakem'in İslâm'ın her işinde önde gittiğini belirterek insanların yaşlı olan Mervan b. Hakem'e biat etmelerini, yaşlı küçük olanla da (yaşlı küçük demekle Hâlid b. Yezîd'i kast ediyordu) istişare etmeleri gerektiğini belirtti.¹⁶⁷

Ravh b. Zinbâ'nın bu konuşmasından sonra Câbiye'de toplananlar Mervan b. Hakem'e beyat ettiler. Mervan b. Hakem'den sonra ise Hâlid b. Yezîd'e biat etme konusunda görüş birliğine vardılar. Hâlid'den sonra da Amr b. Saîd'e biat etmeyi kararlaştırdılar. Ayrıca Hâlid b. Yezîd Humus valisi, Amr b. Saîd ise Dımeşk valisi olarak görevlendirildi.¹⁶⁸

Böylelikle kırk gün süren ve bu esnada imamlık görevini Hassân b. Mâlik'in yaptığı¹⁶⁹ Câbiye toplantısı 3 Zilkâde 64 (22 Haziran 684)'te Mervan b. Hakem'e biat edilmesiyle sona erdi.¹⁷⁰

Câbiye'de meydana gelen bu toplantının İslâm Tarihi açısından birçok önemli sonucu olmuştur. Bizim konumuz itibariyle baktığımızda ise Kays ve Kelb kabileleri arasındaki sonu gelmeyen kabile savaşlarının ilk basamağını teşkil eden Merc-i Râhit savaşının meydana gelmesine sebep olmuştur. Ayrıca bu savaş Emevîlerin hakimiyetinin temellerini sarsmıştır.¹⁷¹

Câbiye toplantısı sonrasında yaşanan gelişmeler bundan sonraki başlık altında incelenecektir.

3. Merc-i Râhit Savaşının Sona Ermesi

Câbiye'de kendisine biat edilen Mervan b. Hakem Merc-i Râhit'te bulunan Dahhâk b. Kays'ın üzerine yürümeye karar verdi. Mervan'ın yanında

¹⁶⁷ Taberî, a.g.e., V, 536-537; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 148.

¹⁶⁸ Taberî, a.g.e., V, 537; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 148.

¹⁶⁹ Taberî, a.g.e., V, 535; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 147.

¹⁷⁰ Taberî, a.g.e., V, 534; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 149; Ömer Ferrûh, Târihu Sadri'l-İslâm ve'd-Devletü'l-Ümeviyye, 6. baskı, Beyrut, 1983, s. 142.

¹⁷¹ Wellhausen, J., a.g.e., s. 86; Yiğit, İsmail, a.g.m., DİA, XI, 91.

Kelb, Gassân, Sekâsik ve Sekûn kabileleri yer alıyordu.¹⁷² Dahhâk b. Kays ise daha önce de bahsettiğimiz gibi Câbiye'ye gitmekten vazgeçerek Merc-i Râhıt bölgesinde karargâhını kurmuştu. Bu bölgede beraberinde 1000 atlı ile bulunan Dahhâk, Hıms valisi Nu'mân b. Beşir'den yardım istedi. O da kendisine Şurahbil b. Zü'l-Kela'ı gönderdi. Aynı şekilde Kınnesrîn valisi Züfer b. Hâris'den de yardım istedi. O da Dahhâk'a Kınnesrin halkından askerler göndererek yardımcı oldu. Nâtil b. Kays da Dahhâk'a Filistinlilerden asker göndermek suretiyle onu destekledi.¹⁷³ Dahhâk b. Kays Merc-i Râhıt'te bulunduğu süre içerisinde de Abdullah b. Zübeyr adına biat almaya devam etti.¹⁷⁴

Güçlü kabilelerin desteğini alan Mervan b. Hakem'in ordusunun sağ kanadının başında Amr b. Saîd, sol kanadının başında da Ubeydullah b. Ziyâd bulunmaktaydı.¹⁷⁵ Mervân'ın ordusu 13.000 askerden oluşuyordu.¹⁷⁶ Etrafından istediği yardımlarla ordusunu kuvvetlendiren Dahhâk b. Kays'ın birliğinin sağ cenahında komutan olarak Ziyâd b. Amr el-Ukâyli, sol cenahında ise komutan olarak Zekeriya b. Şimr el-Hilâli vardı.¹⁷⁷ Dahhâk b. Kays'ın ordusunda ise 30.000 asker vardı.¹⁷⁸

İki taraf Merc-i Râhıt'te, 15 Zilhicce 64 (3 Ağustos 684)'te¹⁷⁹ karşı karşıya geldiler. Dahhâk b. Kays ile Mervan b. Hakem'in orduları arasında 20 gün şiddetli çarpışmalar oldu.¹⁸⁰ Dahhâk b. Kays savaş esnasında çok direnmesine rağmen Beni Kelb kabilesinden Dihye b. Abdullah isimli bir şahıs

¹⁷² Taberî, a.g.e., V, 537; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 149.

¹⁷³ Taberî, a.g.e., V, 535; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 149.

¹⁷⁴ Belâzürî, a.g.e., VI, 266.

¹⁷⁵ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 149; İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 242.

¹⁷⁶ İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 242, Taberî'nin Tarih'inde (a.g.e., V, 539) 6000 asker, H. Lammens'e göre ise 10 000 askerdir. Bkz: H.Lammens, "Merc Râhıt", İA (MEB), VII, 755.

¹⁷⁷ İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 243.

¹⁷⁸ İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 243; Lammens, H, Merc Râhıt, İA (MEB), VII, 755; Yıldız, H. Dursun, a.g.m, DİA, VIII, 410.

¹⁷⁹ Belâzürî, a.g.e., VI, 273; İbnü'l-Esîr, savaşın 65. yılın Muharrem ayında (6 Ağustos-Eylül 684)'te olduğunu belirtmiştir, İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 150; Ayrıca Kalkaşendî de h. 65'te olduğunu belirtmiştir. Bkz: Kalkaşendî, Nihâyetü'l-Erab fi Marifeti Ensâbi'l-Arab, Beyrut, trz, s. 417; Diğer taraftan H. Lammens'e göre savaş 684 Temmuz ortasında meydana gelmiştir, Lammens, H., "Merc Râhıt", İA (MEB), VII, 755.

¹⁸⁰ Halîfe b. Hayyât, a.g.e., s. 199; Belâzürî, a.g.e., VI, 269.

tarafından mızrakla öldürüldü.¹⁸¹ Dahhâkla birlikte Şam bölgesinin ileri gelenlerinden 80 kişi daha öldürüldü. Kays kabilesi de çok sayıda kayıp verdi.¹⁸²

Savaştan sonra Mervan b. Hakem adamlarına, savaş meydanını terk edenlerin, kovalanmaması emrini verdi.¹⁸³ Daha sonra kendisine Dahhâk'ın kesik başı getirilen Mervan b. Hakem bu durumdan memnun olmamış ve “Yaşımın ilerlediği, gücümün zayıfladığı, kalan ömrümün süresinin eşeğin susadığı kısa süreye denk bulunduğu şu anda ben askerî birliklerimle geliyorum ve insanları birbirine kırdırıyorum” diyerek pişmanlığını belirtmiştir.¹⁸⁴ Rivâyete göre Dahhâk b. Kays'ın ölüm haberini Mervan b. Hakem'e ilk söyleyen kişi Ravh b. Zinbâ' olmuştur.¹⁸⁵

Dahhâk b. Kays'ın kuvvetlerinin Mervan b. Hakem'inkinden çok olmasına rağmen savaşı Dahhâk tarafının kaybetmesine neden olarak iki önemli sebep nakledilmektedir.

Bunlardan ilki Gassânlı Yezîd b. Ebi'l-Gams'ın Dimeşk'in hakimiyetini ele geçirerek, Dahhâk b. Kays'ın buradaki âmilini çıkararak buranın hazineleri ve beytül mâlini eline geçiren Yezîd'in Mervan'a mal, asker ve silah yardımıyla bulunmasıdır.¹⁸⁶ Diğer bir sebep olarak ise Ubeydullah b. Ziyâd'ın bir hilesi nakledilir.¹⁸⁷ Savaş tüm şiddetiyle devam ettiği esnada Ubeydullah b. Ziyâd, Mervan b. Hakem'e tavsiyede bulunarak karşı tarafı (taktik gereği olarak) ateşkese davet etmesini istedi ve ona şöyle dedi: “Savaş hiledir. Sen ve arkadaşlarınız hak yoldasınız, onlarsa batıl üzeredirler.” Bu sözler üzerine ateşkes çağrısı yapıldı. Sonrasında ise Mervan'ın adamları ateşkese uymadılar. Ansızın Dahhâk b. Kays'ın tarafına saldırarak onlarla şiddetlice savaştılar. Neticede çok

¹⁸¹ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 150; İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 243.

¹⁸² İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 150; Kaysîlerden 3000 kişinin öldüğü söylenir. Bkz. Lammens, H, “Merc Râhıt”, İA , VII, 755.

¹⁸³ İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 243.

¹⁸⁴ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 150.

¹⁸⁵ İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 243.

¹⁸⁶ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 150.

¹⁸⁷ H. Lammens, bunun bir hile değil, bir ihanet olduğu görüşündedir. Bkz: Lammens, H, “Merc Râhıt”, İA (MEB), VII, 755.

direnmesine rağmen Dahhâk b. Kays ölmekten ordusu da mağlup olmaktan kurtulamadı.¹⁸⁸

Mervan b. Hakem'in Merc-i Râhit savaşını kazanmasıyla birlikte Şam'ın hakimiyeti Mervan'a dolayısıyla yeniden Emevî hakimiyetine geçmiş oldu.¹⁸⁹ Savaş sonunda yenilenler kaçarak kendi ordularına sığındılar. Hıms'dan gelenler Nu'man b. Beşir'in başkanlığında Hıms'a geri döndüler. Numan yenilgi haberini alınca beraberinde hanımı, çocukları ve eşyalarıyla birlikte kaçtı. Fakat daha sonra yakalanarak öldürüldü. Züfer b. Hâris el-Külâbî Kınnesrin'de bozgun haberini alınca Kınnesrin'den kaçıp Karkisiyâ'ya sığındı. Diğer taraftan Cüzâmlı Nâtil b. Kays Filistin'den kaçarak Mekke'ye İbn Zübeyr'in yanına sığındı. Bunun üzerine Mervan'da Filistin'e Ravh b. Zinbâ'ı vali olarak tayin etti. Daha sonraki süreçte ise Şam bölgesi tam olarak Mervan'ın eline geçti ve Şam'ın çeşitli bölgelerine kendi valilerini tayin etti.¹⁹⁰

4. Merc-i Râhit Savaşının Sonuçları

İkinci Cemel Vak'ası olarak da değerlendirilen¹⁹¹ Merc-i Râhit savaşının İslâm Tarihi açısından birçok önemli sonucu olmuştur. Bunlardan ilki ve en önemlisi Sûriye'nin hakimiyetinin Mervan b. Hakem'in eline geçmesidir.¹⁹² Başlangıçta, Emevîlerin en önemli adamlarından biri olan Dahhâk b. Kays¹⁹³ gibi halkın büyük çoğunluğunun seçtiği Abdullah b. Zübeyr'e biat etmeyi düşünen¹⁹⁴ Mervan b. Hakem, daha önce de bahsettiğimiz gibi bu kararından vazgeçmiş ve Câbiye'de kendisine biat edilmişti.

Mevlüt Koyuncu'ya göre eğer Câbiye'de Mervan b. Hakem'e değil de Abdullah b. Zübeyr'e biat edilmiş olsaydı İslâm devleti içinde birlik temin

¹⁸⁸ Halîfe b. Hayyat, a.g.e., s. 199; İbn Abd Rabbih, a.g.e., IV, 396; İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 243.

¹⁸⁹ İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 243.

¹⁹⁰ Taberî, a.g.e., V, 539-540; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 150-152.

¹⁹¹ Aycan, İrfan-İbrahim Sarıçam, Emevîler, 3. baskı, Ankara, 2002, s. 40.

¹⁹² Lammens, H., "Mervan I", İA, VII, İstanbul, 1957, s. 777.

¹⁹³ Ahmed Cevdet Paşa, Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ, İstanbul, 1960, VIII, 858.

¹⁹⁴ Mahmud Şakir, Hz. Adem'den Bugüne İslâm Tarihi, çev. Ferit Aydın, İstanbul, 1993, III, 230.

edilmiş olacak böylece ne Merc-i Râhıt'de, ne de daha sonraki dönemde müslüman kanı akmayacaktı. Fakat birtakım şahsî ihtiraslar ve Câhiliye Dönemindeki kabîlecilik ruhunun şahıslara hakim olması sonucu İslâm Tarihinde telâfisi mümkün olmayan bazı acı olayların yaşanmasına sebep olmuştur.¹⁹⁵

Aynı şekilde Hasan İbrahim Hasan'a göre de bu olayın sebebi Emevî hanedanı arasındaki rekabetlerdir. Sonucunda ise asabiyet (kabîlecilik) ateşi, sadece Sûriye'de değil bütün İslâm ülkesinde alevlenmiştir. Yemenîlerle Mudarîler arasındaki düşmanlık, Kuzey Araplarıyla Güney Arapları arasında sürekli düşmanlık şeklinde tezahür etmiş ve asabiyet ateşi Arap egemenliğinin ulaştığı en uzak ülkelere bile sıçramıştır. Bu sebeple de iki taraf arasında iç harpler ve kanlı savaşlar meydana gelmiştir.¹⁹⁶

Mervan b. Hakem Merc-i Râhıt savaşından sonraki kısa hükümdarlığında Kays kabilesi mensuplarını kendine bağlamaya ve Arap kabileleri arasında denge kurmaya çalışmışsa da¹⁹⁷ bu savaşın yıkıcı etkileri Emevîlerin sonuna kadar devam etmiştir.

Merc-i Râhıt savaşının diğer bir sonucu ise Ümeyyeoğullarının muhaliflerine karşı elde ettiği bir zafer olmasıdır. Bu zafer sonucunda Muharrem 65 (Temmuz/Ağustos 684)'te Dımeşk'te tertip edilen umumî ve resmî bir biat töreniyle resmen halifelige yükselmiştir.¹⁹⁸ Makrîzî'ye göre Mervan b. Hakem bu göreve lâayık bir kimse değildir.¹⁹⁹

Mervan b. Hakem'in hilâfete yükseldikten sonra ilk işi Abdullah b. Zübeyr'in ele geçirdiği topraklar üzerinde fetih hareketlerini başlatmak olmuştur.²⁰⁰

¹⁹⁵ Koyuncu, Mevlüt, Emevîler Döneminde Saray Hayatı, İstanbul, 1997, s. 112.

¹⁹⁶ Hasan İbrahim Hasan, Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi, çev. İsmail Yiğit- Sadrettin Gümüş, İstanbul, 1985, I, 368.

¹⁹⁷ Mantran, Robert, İslâm'ın Yayılış Tarihi, çev. İsmet Kayaoğlu, Ankara, 1981, s. 106.

¹⁹⁸ Wellhausen, J., a.g.e., s. 86.

¹⁹⁹ Aycan-İrfan-M. Mahfuz Söylemez, İdeolojik Tarih Okumaları, Ankara, 1998, s. 162.

²⁰⁰ Lammens, H., "Merc Râhıt", İA (MEB), VII, 755.

Ayrıca Merc-i Râhıt savaşının en önemli sonuçlarından biri de Emevî tarihinde Süfyânîler devrinin sona erip, Mervânîler döneminin başlamasına sebep olmasıdır.²⁰¹

Merc-i Râhıt savaşında o gün itibariyle Kaysîlerin lideri konumunda bulunan Dahhâk b. Kays'la birlikte üç bin Kayslının da ölmesi²⁰² oldukça derin izler bırakmıştır. Nitekim Kaysîler Merc-i Râhıt savaşının acı hatıralarını hafızalarından silememişlerdir. Merc-i Râhıt savaşı onları kitle halinde Emevî taraftarlığından ayırmış ve ilk iki Mervânî halifesi devrinde savaş parolaları "Râhıt kurbanları için intikam" olmuştur. Hatta hayatta kalan liderlerinin o tarihten itibaren yüzlerinin hiç gülmediği söylenir.²⁰³

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Merc-i Râhıt savaşının İslâm Tarihi açısından birçok önemli sonucu olmuştur. Bunlardan en önemlisi ikinci Cemel olarak değerlendirilen Merc-i Râhıt savaşının İslâm Tarihinin üzücü olayları içinde yer almasıdır. Çünkü bir bakıma bu savaşla birlikte Hz. Peygamberin tesis ettiği İslâm kardeşliği bozulmuş ve Câhiliye dönemine ait gelenekler yeniden ortaya çıkmaya başlamıştır.

²⁰¹ Nebih , Âkil, a.g.e., s. 122.

²⁰² Lammens, H., "Merc Râhıt", İA (MEB), VII, 755.

²⁰³ Lammens, H., "Merc Râhıt", İA (MEB), VII, 755.

III. BÖLÜM

DAHĦÂK B. KAYS'IN ÖLÜMÜ VE KİŞİLİĞİ

Araştırmamızda şimdiye kadar Dahhâk b. Kays'ın Emevîler'den önceki hayatı ve faaliyetleri, Süfyânî Emevî halifeleri döneminde yani Muâviye b. Ebî Süfyân, Yezîd b. Muâviye, Muâviye b. Yezîd dönemlerindeki faaliyetlerini inceledik. Ayrıca Merc-i Râhîr savaşında Dâhhak b. Kays'ın rolü merkez olmak üzere bu savaşın sebepleri, oluşumu, sona ermesi ve sonuçlarını başlıklar halinde ele aldık. Bu konuları aktarırken yeri geldikçe dağınık bir şekilde Dahhâk b. Kays'ın ölümünden ve dolaylı olarak da kişiliğinden bahsettik. Bu bölümde ise Dahhâk b. Kays'ın ölümü ve kişiliği ayrı başlıklar halinde daha detaylı olarak incelenecektir.

1. Dahhâk b. Kays'ın Ölümü

Câbiye'de Emevîler'in ve Kelbîler'in biatını alan Mervan b. Hakem, artık İslâm devletinin “aynı andaki” ikinci halifesi konumuna yükselmişti. Câbiye toplantısında Mervan'a biat edildikten sonra hangi yöne gidileceği hususunda tartışmalar olmuşsa da neticede Şam'a doğru gidilmesine karar verilmişti. Bundan sonra da Emevîler, Şam'a dönmek üzere Câbiye'den ayrılmışlardı. Diğer taraftan daha önce Câbiye'ye gitmek üzere anlaştıkları Dahhâk b. Kays, kendi kabilesi olan Kaysîler'in baskısı sonucu Câbiye'ye gitmekten vazgeçip Merc-i Râhîr mevkiinde konaklamıştı.²⁰⁴

Daha öncede bahsettiğimiz gibi Merc-i Râhîr ovasında konaklayan Dahhâk b. Kays ve taraftarları, Câbiye'deki toplantının uzamasından da faydalanarak civardaki yandaşlarına ve İbn Zübeyr taraftarlarına çağrıda bulunarak askerî donanımını kuvvetlendirdi.²⁰⁵

²⁰⁴ Taberî, a.g.e., V, 535; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 147.

²⁰⁵ Taberî, a.g.e., V, 535; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 149.

Neticede Dahhâk b. Kays'ın kuvvetleri ile Mervan b. Hakem'in kuvvetleri 15 Zilhicce 64 (3 Ağustos 684)'te Merc-i Râhit'te karşı karşıya geldiler.²⁰⁶

Bir rivâyete göre Dahhâk ve ordusu Merc-i Râhit ovasına gelmeden önce Câbiye'nin kuzeyindeki Merc el-Suffer'de toplanmışlardı. Ama bu mevkîde meydana gelen çarpışma aleyhlerine döndüğü için daha kuzeyde bulunan Merc-i Râhit ovasına doğru çekildiler.²⁰⁷

Savaştan önce Mervan b. Hakem, Dahhâk ve taraftarlarını ikna etmeye çalışmış fakat, bu gayretinden sonuç alamayacağını anlayınca çarpışmayla ilgili son hazırlıklarını yapmaya başlamıştı.²⁰⁸

Her iki tarafın da savaş hazırlıkları tamamlanınca çarpışma başladı. Bu savaş bir bakıma İbn Zübeyr taraftarları ile Ümeyyeoğulları taraftarlarının savaşı idi. Ayrıca bu savaş, iki Arap kabilesinin yani Kelb ve Kays kabilelerinin savaşıydı. Başka bir deyişle bu savaş, büyük menfaatlerin ve tarih içerisinde birikerek gelen rekabet çatışmalarının savaşı idi.²⁰⁹

Yirmi gün boyunca devam eden Merc-i Râhit savaşında ilk parçalanma işaretleri gösteren taraf Dahhâk b. Kays'ın tarafı olmuştur.²¹⁰ Kaysîler'in Şam'dan bekledikleri yardımların gelmemiş olması bozgunu hızlandırmıştır. Nitekim daha önce de bahsettiğimiz gibi Gâssanlı Yezîd b. Ebi'l-Gams Dimeşk'de saklanmış ve Câbiye'de yapılan toplantıya katılmamıştı. Daha sonrasında Yezîd Dimeşk'in hakimiyetini eline geçirmiş, Dimeşk'teki Dahhâk b. Kays'ın âmilini çıkartmış, hazineleri ve beytül mâli eline geçirerek Mervan'a biat etmiş, ona mal, asker ve silâh yardımında bulunmuştu. Bunlar da Mervan'ın savaşın gidişatını lehine çevirmesine yardım etmiş, Dahhâk'ın ise moral ve kuvvet bakımından çökmesine yol açmıştı.²¹¹

²⁰⁶ Belâzürî a.g.e., VI, 273.

²⁰⁷ Lammens, H. "Merc-i Râhit", İA (MEB), VIII, 755.

²⁰⁸ Yusuf el-Işş, a.g.e., s. 190.

²⁰⁹ Yusuf el-Işş, a.g.e., s. 190.

²¹⁰ Belâzürî, a.g.e., VI, 269 ; İrfan Aycan, "Mervan I", DİA, XXIX, 226.

²¹¹ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 150.

Ayrıca Dahhâk b. Kays'ın ordusunda ayrılmalar yani taraf değiştirmeler meydana geldi. Emevîler, Kaysîlere yardımcı olan Kudaa kabilesi ile temasa geçtiler ve onların taraf değiştirmelerini sağladılar. Bunun sonucunda da Dahhâk'ın ordusunda dağılmalar baş göstermeye başladı.²¹²

Savaş esnasında Kelb kabilesinden Dihye b. Abdullah adında bir şahıs Dahhâk b. Kays'a mızrakla vurdu. Dahhâk b. Kays başlangıçta bu şahsı tanıyamadı. Fakat daha sonra bu mızrakla aldığı yaradan dolayı hayatını kaybetti.²¹³

Neticede Dahhâk b. Kays Merc-i Râhit savaşı esnasında (64/683) yılının Zilhicce ayı ortalarında hayatını kaybetmiştir.²¹⁴ Öldüğü günün tam tarihini kaynaklardan tespit edemediğimiz Dahhâk b. Kays yaklaşık 58 yaşlarında vefat etmiştir.²¹⁵

2. Dahhâk b. Kays'ın Kişiliği

Dahhâk b. Kays kaynaklarda genelde siyâsî kimliği ile yer bulmuş bir şahsiyettir. Daha önce de belirttiğimiz gibi kendisinin sahabeden olup olmadığı ihtilâflıdır.²¹⁶ Kaynaklarda Emevîlerden önceki hayatı hakkında sınırlı sayıda bilgi bulunan Dahhâk b. Kays Emevî halifelerinin ilki olan Muâviye'nin gayretli bir taraftarı olarak zikredilmiştir.²¹⁷ Rivâyete göre bir gün Dahhâk b. Kays Muâviye'nin yanına gitmişti. Muâviye Dahhâk'ın üzerine yürüyerek, kavmi hakkında birtakım sözler söyledi. Muâviye'nin bu sözlerine Dahhâk da: “Kavmimiz bilir ki, biz atların sırtlarına vurulan çuluz” diyerek karşılık verdi. Bunun üzerine Muâviye: “Doğru söyledin. Siz at çulusunuz ama biz süvarileriyiz” dedi. Muâviye bu sözleriyle Dahhâk'a “Sizler atların bakıcı ve seyislerisiniz, biz ise süvarileriyiz” demek istemişti. Dahhâk da atın sırtının

²¹² Lammens, H., “Merc Râhit”, İA (MEB), VII, 755.

²¹³ İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 243.

²¹⁴ İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 244; Zehebî, a.g.e., III, 245.

²¹⁵ Zirikî, a.g.e., III, 309.

²¹⁶ İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 243.

²¹⁷ Zettersteen, K.V., a.g.m., İA (MEB), III, 459.

çulsuz olamayacağını söylemekle Muâviye'nin ve Ümeyyeoğullarının da kendileri olmaksızın bir iş yapamayacaklarını söylemek istemişti.²¹⁸

Dahhâk b. Kays Muâviye zamanında olduğu gibi diğer iki Süfyânî Emevî halifesi zamanında da Emevî taraftarlığını korumuştur. Nitekim Muâviye'nin oğlu Yezîd vefat ettiğinde halka hitaben “Siz bizim öz kardeşlerimizsiniz, bizi bırakıp gitmeyin. Tâki kendimizi toparlayabilelim ve güç kazanalım” diyerek ortamı sakinleştirmeye çalışmıştır.²¹⁹

Dahhâk b. Kays'ın fukahadan olduğu da nakledilmiştir.²²⁰ Nitekim Ubeydullah b. Abdullah'ın rivâyetine göre Dahhâk b. Kays, Nu'mân b. Beşîr'e mektup yazarak Rasulullah (s.a.v)'in Cuma günü, Cuma sûresinden başka neyi okuduğunu sordu. Nu'mân b. Beşîr de Rasulullah'ın Ğâşiye Sûresini okuduğunu cevap verdi. Bu hadis-i şerif bayramlarda bu sûreleri okumanın müstehap olduğuna delil gösterilmiştir.²²¹

Dahhâk b. Kays'ın dinî meselelerdeki titizliğine bir başka örnek olarak ise şu rivâyet nakledilmiştir. Şam'ın müezzini bir gün Dahhâk'a şöyle demişti: “Ey emir, Allah'a yemin ederim ki, seni Allah için seviyorum.” Dahhâk da ona: “Ama Allah'a yemin ederim ki, ben de Allah için sana kin besliyorum.” Müezzin Dahhâk'a neden böyle yaptığını sorduğunda ise Dahhâk ona: “Çünkü sen ezan okurken riyakârlık yapıyor, Kur'ân öğretme karşılığında da ücret alıyorsun” diyerek müezzin hakkında neden olumsuz düşündüğünü açıkladı.²²²

Dahhâk b. Kays'ın Muâviye b. Yezîd öldükten sonra meydana gelen kargaşada sergilediği tavırlar onun kararsız bir kişiliğe sahip olduğu yorumlarının yapılmasına sebep olmuştur.²²³ A. Dietrich Dahhâk b. Kays'ın Ümeyye ailesinin yönetimine ve kurallarına karşı fikirlerini sıkça değiştirmesini Dahhâk'ın bu şekilde yorumlanmasına sebep olarak göstermiştir.²²⁴

²¹⁸ İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 244.

²¹⁹ İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 244.

²²⁰ İbn Asâkir, a.g.e., XXIV, 288.

²²¹ Müslim, Kitâbu'l-Cum'â, 63 (el-Câmiu's-Sahîh, Beyrut, 1955, II, 598).

²²² İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 244.

²²³ Yıldız, Hakkı Dursun, a.g.m., DİA, VIII, 410.

²²⁴ Dietrich, A., a.g.m., Encyclopaedia of Islam, II, 89.

Nitekim Dahhâk b. Kays Muâviye b. Yezîd öldükten sonra Abdullah b. Zübeyr'in halife olmasını istiyor ve gizliden gizliye Abdullah b. Zübeyr taraftarlığı yapıyordu. Fakat Hassân b. Mâlik'in Dahhâk b. Kays'a yazdığı bir mektup Dahhâk'ın Abdullah b. Zübeyr taraftarlığının ortaya çıkmasına sebep oldu. Çünkü Hassân elçisiyle gönderdiği mektupta Abdullah b. Zübeyr'i zemmediyor, Ümeyyeoğullarına ise övgüler yağıdırıyordu. Dahhâk'ın mescitte bulunduğu esnada elçi mektubu okuması için Dahhâk'a istekte bulundu. Fakat Dahhâk bunu kabul etmeyince elçi mektubu kendisi okudu. Bunun üzerine mescitte Abdullah b. Zübeyr taraftarları ile Ümeyyeoğulları taraftarları arasında büyük bir kavga çıktı. Yaşanan olaylardan üzüntü duyan Dahhâk b. Kays Ümeyyeoğullarından özür diledi ve Abdullah b. Zübeyr'e biat edilmesi fikrinden vazgeçerek Câbiye'de Ümeyyeoğullarından birisine biat edilmesi için yola çıktı.²²⁵

Câbiye'ye gitmek üzere yola çıkan Dahhâk'ın yanına Sevr b. Ma'n es-Sülemî gelerek kendisinin daha önce Abdullah b. Zübeyr'e biat etmeye çağırıldığını şimdi ise Kelb kabilesinden birinin peşine takıldığını ve önceden olduğu gibi Abdullah b. Zübeyr'e biat etmeye davet etmesi gerektiğini söyledi. Bu sözler üzerine tekrar kararını değiştiren Dahhâk b. Kays Câbiye'ye gitmekten vazgeçerek Merc-i Râhıt mevkiinde konakladı.²²⁶

Rivâyete göre Dahhâk b. Kays bir karar değişikliğini de Ubeydullah b. Ziyâd'ın bir hilesiyle yaşamıştır. Şöyle ki; Ubeydullah Şam'da bulunan Dahhâk'ın yanına gitti. Hergün onunla görüştü, ona dost olduğunu, nasihat etmek istediğini söyledi ve ona olan sempatisini anlattı. Sonra ona, kendi adına biat almasının daha güzel olacağını, İbn Zübeyr'in hilâfetinden vazgeçmesini ve kendisinin halifelige ondan daha lâıyk olduğunu söyledi. Çünkü Dahhâk'ın güvenilir bir kimse olarak tanındığını, itaat edilen bir insan olduğunu, İbn Zübeyr'in ise itaatsizlik yaptığını ifade etti. Bunun üzerine Dahhâk da üç gün süreyle insanları kendisine biate davet etti. Fakat kendisine meyleden kimse

²²⁵ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 145-147.

²²⁶ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 147.

olmayınca tekrar İbn Zübeyr'e biat etmeleri için insanlara çağrıda bulundu, ama artık halk nazarında itibarı düştü.²²⁷

Başka bir rivâyette ise Ubeydullah b. Ziyâd'ın Dahhâk'a "Senin istediklerini isteyen bir kimse şehirlere, kalelere inmez, aksine o, çöllere ve saharalara iner, orduları ve askerleri yanına çağırır" dediği bunun üzerine de Dahhâk b. Kays'ın Merc-i Râhıt'a giderek orada karargâhını kurduğu belirtilmiştir.²²⁸

Yukarıda anlattığımız şekilde Dahhâk'ın verdiği kararları, başkalarının düşüncelerine göre sürekli değiştirmesi onun halk nazarında itibarının düşmesine neden olmuş, kişilik olarak ise kararsız olarak yorumlanmasına yol açmıştır.

²²⁷ İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 242.

²²⁸ İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 242.

SONUÇ

Emevîler dönemi (661-750) İslâm tarihinin yaklaşık olarak seksen dokuz yıllık zaman dilimini içine alan bir devirdir. Bu dönemde birçok önemli hadise meydana gelmiştir. Hadiselerin meydana geliş sürecinde bazı şahıslar da oynadıkları rollerle öne çıkmışlardır. Bizim de araştırma konusu olarak seçtiğimiz Dahhâk b. Kays Emevi siyasî tarihinin ilk üç halifesi döneminde önemli roller üstlenmiş bir şahsiyettir.

Dahhâk b. Kays sadece Emevîler döneminde içinde bulunduğu roller itibariyle değil daha öncesinde sahabiliği, İslâm tarihinde çok tartışılan bir vak'a olan Sıffîn savaşına katılması ve bilhassa sosyal konumu itibariyle Kays kabilesinin reisi konumunda bulunması hasebiyle de araştırılmaya değer bir kişiliktir.

Dahhâk b. Kays Emevîler'den önceki hayatında da önemli görevlerde bulunmuş bir şahsiyettir. Nitekim Hulefâ-i Râşidîn döneminde Dımeşk'ın fethine katılmış ve orada ikamet etmiştir. Hz. Osman'ın şehadetine kadar el-Cezîre'nin valiliğini yapmıştır. Hz. Ali döneminde ise Muâviye saflarında yer almış, Hz. Ali'nin ordusu ile çatışmaya girmiş en önemlisi de Sıffîn savaşında Muâviye'nin piyade kuvvetlerinin kumandanlığını yapmıştır.

Dahhâk b. Kays Emevîler döneminde genelde iktidarla olumlu ilişkiler içinde bulunmuştur. Muâviye döneminde çeşitli yerlerin valiliklerini yapan ve sahibu şurtalık yani bugünkü anlamda emniyet amirliği gibi farklı görevlerde yer alan Dahhâk b. Kays bu dönemde belki de en önemli vazifesini Muâviye'nin oğlu Yezîd'i, veliaht olarak tayin etmesi olayında gerçekleştirmiştir. İslâm tarihinin en önemli hadiselerinden biri olan bu tayin işlemi tabir yerinde ise halkı, tayine ikna konusunun altına imzasını atmıştır. Yezîd b. Muâviye döneminde de halife ile aralarındaki ilişkiyi sıkı tutmuştur. Muâviye b. Yezîd'in kısa süren hilafetinde diğer halifelerde olduğu gibi devletin en üst kademesinin yerine vekillik yapmıştır.

Dahhâk b. Kays'ı öne çıkaran en önemli hadise ise Merc-i Râhit savaşı olmuştur. Araştırmamızın da yoğunluğunu teşkil eden Merc-i Râhit savaşı Muâviye b. Yezîd'in vefatından sonra ortaya çıkan iktidar boşluğunda meydana gelen kaos ortamının neticesinde ortaya çıkan bir vak'adır. Muâviye b. Yezîd'in kendisine veliaht tayin etmeden ölmesi Emevîlerin yeni halifesinin kim olacağı sorununu gündeme getirmiştir. Bu sorun etrafında filizlenen iktidar hırsları, kabile davalarını da yeniden canlandırmış ve neticeleri Emevîlerin hakimiyetlerinin sonuna kadar sürecek olan Merc-i Râhit savaşının oluşumuna neden olmuştur. Son derece önemli olan bu savaş Dahhâk b. Kays ile Mervan b. Hakem arasında cereyan etmiş ve Dahhâk b. Kays'ın öldürülmesi ile son bulmuştur.

Merc-i Râhit savaşında Dahhâk b. Kays'ın öldürülmesi, dolayısıyla Kaysîler'in yenilmesi Kaysîler ile Kelbîler arasında sonu gelmeyecek kabile savaşlarının yaşanmasına neden olmuştur. Emevîler ise bu savaşın izlerini yıkılana dek hissetmişlerdir.

Dahhâk b. Kays Merc-i Râhit savaşının oluşum sürecinde sergilediği tavırları sebebiyle kaynaklarda kararsız bir kişiliğe sahip olarak nitelendirilmiştir. Dahhâk'ın bu şekilde nitelenmesi Emevî siyâsî tarihinde ve daha sonraki dönemlerde derin izler bırakan Merc-i Râhit savaşının oluşumuna bakıldığında çokta isabetsiz görünmemektedir. Ayrıca Dahhâk b. Kays'ın yöneticiler güçlü olduğu dönemlerde onların yanında yer alması onun menfaatçi bir kişiliğe sahip olduğu düşüncesini de akla getirmektedir.

Tarihe damgasını vuran şahsiyetlerin incelenmesinde amaç, olayların sonuçlarını tamamen şahıslara bağlamak olmayacağı gibi hadiselerin oluşumunda öne çıkan şahsiyetleri tarihten dışlamak da olmamalıdır. Bu önemli unsur göze alınırsa tarihe objektif bir şekilde yaklaşmış, kişiler, önyargıdan veya yargısız infazdan kurtulmuş olur.

BİBLİYOGRAFYA

Abdüşşâfi Muhammed Abdüllatif, el-Âlemü'l-İslâmî fi'l-Asri'l-Ümevî, Kahire, 1984.

Ağırakça, Ahmet, Emevîler Döneminde Kıyamlar (Saltanata Karşı Hilâfet Mücadelesi), İstanbul, 1992.

Ahmet Cevdet Paşa (1895), Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ, İstanbul, 1960.

Akyüz, Vecdi, Hilâfetin Saltanata Dönüşmesi, İstanbul, 1991.

Algül, Hüseyin-Osman Çetin, İslâm Tarihi, İstanbul 1991.

Altınay, Ramazan, Emevîlerde Günlük Yaşam, Ankara, 2006.

Apak, Adem, Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyâsî Tarihindeki Etkileri, İstanbul, 2004.

Atçeken, İsmail Hakkı, “Muâviye b. Yezîd Üzerine Bir Araştırma”, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Konya, 1997, sayı: 7, s. 411-430.

Aycan, İrfan, “Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü”, Din Öğretimi Dergisi, sayı: 39-40, Ankara, 1993, s. 66-87.

-----, “Mervan I” DİA, Ankara, 2004, XXIX, 225-227.

-----, Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyân, Ankara 1990.

-----, İbrahim Sarıçam, Emeviler, Ankara, 1993.

-----, M. Mahfuz Söylemez, İdeolojik Tarih Okumaları, Ankara, 1998.

Aydın, Mustafa, İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenışı, İstanbul, 1991.

el-Belâzürî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Câbir (v. 279/892), Ensâbü'l-Eşraf, thk: Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, Beyrut, 1996.

Brockelmann, Carl, İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi, çev: Neşet Çağatay, 2. baskı, Ankara, 1964.

Cahen, Claude, Doğuştan Osmanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar İslâmiyet, çev: Esat Nermi Erendor, Ankara, 1990.

Corci Zeydân, İslâm Medeniyeti Tarihi, çev: Zeki Meğâmiz, İstanbul, 1974.

Dietrich, A., “al-Dahhâk”, Encyclopaedia of Islam, Leiden, 1983, II, 89-90.

ed-Dîneveri, Ebû Hanife Ahmed b. Davud (v. 282/1895), Ahbâru't-Tıvâl, thk: Abdulmunim ‘Âmir, Bağdat, trz.

ed-Diyarбекrî, Hüseyin b. Muhammed b. Hasen (v. 990/1582), Târîhu'l-Hamîs fî Ahvali Enfesi Nefîs, Beyrut,(H.1283'den Ofset)

Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, red: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1992.

ed-Dûrî, Abdülaziz, İlk Dönem İslâm Tarihi, çev: Hayrettin Yücesoy, İstanbul, 1991.

Fayda, Mustafa, “Câbiye”, DİA, İstanbul, 1992, VI, 538.

Hâkim, Ebû Abdillah en-Neysâbûrî, el-Müstedrek ale's-Sahîhayn, Beyrut, trz.

Halîfe b. Hayyat el-Asfârî (v. 240/854), Târîhu Halîfe b. Hayyât (Rivâyetü Bakıyy b. Hâlîd) thk: Süheyl Zekkâr, Beyrut, 1993.

Hâlil, İmâdüddin, İslâm Tarihi Bir Yöntem Araştırması, çev. Ubeydullah Dolar, İstanbul, 1985.

Hasan İbrahim Hasan, Siyâsî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi, çev: İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş, İstanbul, 1985.

Hitti, Philip K., Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi, çev: Salih Tuğ, İstanbul 1980.

Hodgson, M.G.S., İslâm'ın Serüveni, çev: Ercüment Karataş, İstanbul, 1993.

Hudarî Bek, Muhammed, Muhadarât Târîhu'l-Ümemi'l-İslâmiyye ed-Devletü'l-Ümeviyye, Beyrut, 1969.

el-Işş, Yusuf, ed-Devletü'l-Ümeviyye, 3. baskı, Dimeşk, 1994.

İbn Abd Rabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî (v. 328/939), el-İkdu'l-Ferîd, thk: Ahmed Emin-Ahmed ez-Zeyn-İbrahim el-Ebyarî, 3. baskı, Kahire, 1962.

İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali (v. 751/1175), Târîh-u Medine-i Dimeşk, Beyrut, 1996.

İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed el-Kûfi (v. 314/926), el-Futûh, Beyrut, 1986.

İbn Hacer, Şihâbuddin Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî (v. 852/1459), el-İsâbe fî Temyizi's-Sahabe, Kahire, 1939.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî (v. 681/1063), Cemheratu Ensâbi'l-Arab, thk ve talik: Abdüsselâm Muhammed Harun, 5. baskı, Kahire, 1982.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail (v. 774/1372), el-Bidâye ve'n-Nihâye, Dimeşk, 1932.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneveri (v.276/889), el-Ma'ârif, 3. baskı, Beyrut, 1970.

İbn Sa'd, Muhammed (v. 230/844), et-Tabakâtü'l-Kübrâ, Beyrut, trz.

İbn Tiktaka, Muhammed b. Ali b. Tabataba (v. 709/1309-1310), el-Fahrî fî'l-Adâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye, thk: Memduh Hasan Muhammed, Beyrut, trz.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferac Abdurrahman b. Ali (v. 597/1200), el-Muntazam fî Târihi'l-Ümeme ve'l-Mülûk, thk: Muhammed Abdulkadir Atâ-Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut, 1996.

İbnü'l-Esîr, İzzuddin Ebu'l-Hasen (v. 630/1232), el-Kâmil fi't-Tarîh, Beyrut, 1965.

-----, Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahabe, Riyâd, 1384.

el-İmâme ve's-Siyâse, (İbn Kuteybe'ye nisbet edilmektedir), nşr: Muhammed Ali Beydûn, Beyrut, 1997.

el-Kalkaşendî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali (v. 821/1428), Nihâyetü'l-Erab fî Marifeti Ensâbi'l-Arab, Beyrut, trz.

Kapar, Mehmet Ali, Halifeliğin Emevîlere Geçişi ve Verasete Dönüşmesi, İstanbul, 1998.

-----, İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi, İstanbul, 1998.

Kılıç, Ünal, Tartışmaların Odağındaki Halife Yezîd b. Muâviye, İstanbul, 2001.

Koyuncu, Mevlüt, Emevîler Döneminde Saray Hayatı, İstanbul, 1997.

Köprülü, Fuat, İslâm Medeniyeti Tarihi, 6. baskı, Ankara 1984.

Lammens, Henry, "Câbiye", İslâm Ansiklopedisi (MEB), İstanbul 1977, III, 5-6.

-----, "Merc Rahıt", İslâm Ansiklopedisi (MEB), İstanbul 1957, VII, 754-755.

-----, "Mervan I", İslâm Ansiklopedisi, (MEB), İstanbul, 1957, VII, 777-778.

-----, "Muâviye", İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1960, III, 438-444.

Lewis, Bernard, Tarihte Araplar, çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1979.

Mahmud Şakir, Hz. Adem'den Bugüne İslâm Tarihi, çev: Ferit Aydın, İstanbul, 1993.

Mantran, Robert, İslâm'ın Yayılış Tarihi, çev. İsmet Kayaoğlu, Ankara, 1981.

el-Mes'ûdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali (v. 346/957), Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher, thk. Muhammed Muhyiddin Abdilhamîd, Beyrut, 1987.

el-Mevdûdî, Ebu'l-Alâ, Hilâfet ve Saltanat, çev: Ali Genceli, 3. baskı, İstanbul, trz.

Minkârî, Vak'atü Sıffîn, thk: Abdüsselâm Muhammed Harun, Beyrut, 1990.

Muhammed es-Seyyid el-Vekîl, el-Ümeviyyûn beyne's-Şark ve'l-Ğarb, Dimeşk-Beyrut, 1995.

Müslim, Ebu'l-Huseyn b. Haccâc, el-Câmius's-Sahîh, Beyrut, 1955.

-----, Sahih-i Müslim Tercümesi ve Şerhi, çev. Ahmed Davudoğlu, İstanbul, 1978.

Nebih Âkil, Hilâfetu Benî Ümeyye, 4. baskı, Dimeşk 1983.

Nevin Abdülhâlık Mustafa, İslâm Siyâsî Düşüncesinde Muhalefet, çev: Vecdi Akyüz, 2. baskı, İstanbul, 2001.

Ömer Ferruh, Târihu Sadri'l-İslâm ve'd-Devletü'l-Ümeviyye, 6. baskı, Beyrut, 1983.

Parmaksızoğlu, İsmet, "Emevîler", Türk Ansiklopedisi (MEB), Ankara, 1968, XV, 138-148.

Rayyıs, M. Ziyâuddin, İslâm'da Siyasi Düşünce Tarihi, çev: Ahmet Sarıkaya, İstanbul, 1990.

Sarıçam, İbrahim, Emevî-Hâşimî Mücadelesi, Ankara, 1997.

et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr (v. 310/922), Târihu'l-Ümeme ve'l-Mülûk, thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire, 1968.

Üçok, Bahriye, Emevîler- Abbasîler, 2. baskı, Ankara, 1983.

Varol, M. Bahaüddin, "el-İmâme ve's-Siyâse" isimli Eserin Müellifi İbn Kuteybe midir?" İslâmî Araştırmalar Dergisi, XVI, sayı: 2, 2003, s. 308-321.

Vida, G. Levi Della, "Emevîler", İA (MEB), İstanbul, 1977, IV, 240-248.

Wellhausen, Julius, Arap Devleti ve Sükûtu, çev: Fikret Işıltan, Ankara, 1963.

el-Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Yakub b. Cafer b. Vehb b. Vâdih (v. 292/904), Târihu'l-Yâkûbî, Beyrut, 1996.

Yıldız, Hakkı Dursun, "Dahhâk b. Kays", DİA, İstanbul, 1993, VIII, 409-410.

Yılmaz, Saim, "Muâviye b. Yezîd'in Halifelikten Ayrılması ve Halifeliğın Mervânilere İntikâli", İstem Dergisi, sayı: 8, 2006, s. 187-206.

Yiğit, İsmail, "Emevîler", DİA, İstanbul, 1995, XI, 87-104.

Yüksel, Ahmet Turan, İhtirastan İktidara Kerbelâ, Konya, 2001.
ez-Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (v. 748/1347),
Siyeru Alâmi'n-Nübelâ, thk: Şuayb el-Arnâvut, 3. baskı, Beyrut, 1985.
Zettersteen, K.V., "Dahhâk", İslâm Ansiklopedisi (MEB), İstanbul, 1977,
III, 459-460.
ez-Ziriklî, Hayruddîn, el-Alâm Kamûsu Terâcim, 3. baskı, Beyrut, 1969.
ez-Zübeyrî, Ebu Abdullah Musab (v. 236/850-851), Kitabu Nesebi
Kureyş, tsh. ve talîk: E. Levi Provençal, 3. baskı, Kahire, 1953.